

ASOS JOURNAL

The Journal of Academic Social Science

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 7, Sayı: 90, Mart 2019, s. 300-320

ISSN: 2148-2489 Doi Number: <http://dx.doi.org/10.16992/ASOS.14878>

Yayın Geliř Tarihi / Article Arrival Date
22.02.2019

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date
22.03.2019

Dr. Süleyman ÇAM

Öğretmen, Temel İslam Bilimleri
suleyman.cam01@hotmail.com

KÜTÜB-İ TİS'A'DA HÂRİCİLERLE İLGİLİ OLDUĞU ZANNEDİLEN HADİSLERİN TESPİTİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ¹

Öz

Bu makalenin amacı; Hâricîler ile ilgili olduğu zannedilen hadisleri Kütüb-i Tis'a gibi temel hadis kaynaklarına dayanarak tespit etmektir. Araştırmada, konunun bütünlüğü açısından giriş kısmında Hâricîler hakkında kısa bilgi verildikten sonra onların Peygambere bakışı ve hadis anlayışı ortaya konulmuştur. Daha sonra İslâm toplumu tarafından kabul gören Kütüb-i Tis'a'da Hâricîlerle ilgili hadislerin olup olmadığı varsa bu hadisleri Hâricîlerin mi uydurduğu yoksa muhalifleri tarafından onlar aleyhine mi uydurulduğu incelenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda Kütüb-i Tis'a'da Hâricîlerle ilgili olduğu zannedilen rivayetler tek tek ele alınıp incelenmiş ve belli başlıklar altında değerlendirilmiştir. Söz konusu hadisler, içinde doğrudan Hâricî ismi geçen ve geçmeyen şeklinde ele alınmıştır. Sonuç kısmında ise Kütüb-i Tis'a'da Peygamberin direk Hâricîleri hedef alarak söylediği herhangi bir hadisine rastlanılmadığı, Hâricîlerle ilgili olduğu zannedilen mevcut hadislerin ise istikbale dair haberler olduğu ifade edilmiştir.

Anahtar kelimeler: İslâm Toplumu, Peygamber, Hadis, Kütüb-i Tis'a, Hâricîler

¹ Bu çalışma yazarın yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

**DETERMINATION AND EVALUATION OF HADITHS IN THE
KUTUB-I TIS'A" THAT ARE THOUGHT TO BE RELATED TO
KHARIJITES**

Abstract

The aim of this article is to determine the hadiths, which are supposed to be related to the Kharijites, based on basic hadith sources such as “Kutub-i Tis’a” (nine books). In the research, after giving brief information about Kharijites in the introduction part of the subject, their point of view to the Prophet and the understanding of hadith have been put forward. Later on, Kutub-i Tis’a, which was accepted by the Islamic society, have been examined whether there were hadiths about the Kharijites. If there were, it has been examined whether the hadiths were made up by the Kharijites or were made up against them by their opponents. In this context, the narrations that were supposed to be related to the Kharijites in Kutub-i Tis’a have been studied one by one and analyzed under certain headings. These hadiths have been categorized as “there is the word “Kharijites” in, directly or there is not”. In the conclusion part, it has been stated that there were no hadiths in the Kutub-i Tis’a that the Prophet disclosed aiming Kharijites directly, and the current hadiths, which are supposed to be related to the Kharijites, are news about the future.

Keywords: Islamic Society, Prophet, Hadith, Kutub-i Tis’a”, Kharijites.

Giriş

Peygamberin vefatının kısa süre öncesinde ve hemen sonrasında İslâm toplumunda bazı ihtilaflar ortaya çıkmıştı. Ancak bu ihtilaflar teferruata dair bazı meselelerden ibaretti. İslâm toplumundaki ittihat Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer zamanı ile Hz. Osman’ın hilafetinin ilk altıncı yılına kadar devam etti. Hz. Osman’ın hilafetinin ilk altıncı yılının sonu Peygamber sonrası İslâm toplumu için bir dönüm noktası olmuştu. Daha sonra gerek dinî ve gerekse de siyasî sebepler olmak üzere art arda önemli fitne ve tefrikalar yaşandı. İslam toplumunun sınırları genişleyerek değişik din, dil, ırk ve kültüre mensup milletler Müslüman oldu. Böylece İslâm toplumu değişik kültür, medeniyet, din ve ırkı bir çatı altında toplayarak şekillenmeye başladı.

Yeniden şekillenmeye başlayan toplumda devlet yapısını değiştirmek zorunluluğu ortaya çıktı. Hz. Osman’ın uyguladığı politikalarla hilafetinin son altı yılı başarısız geçmişti. Bu başarısızlık Hz. Osman ve Müslümanlara zarar vermeye başladı. Çünkü bu durumu fırsat bilen ilk Hâricîler, siyasî çıkarları uğruna Hz. Osman’ın öldürülmesine ön ayak olarak İslâm toplumunda bir daha kapatılmayacak fitne kapısını açmış oldular.

Gerek İslâm tarihçileri gerekse de mezhepler tarihçilerinin çoğunluğu Hâricîlerin doğuşunu, Sıffin savaşı ve tahkim olayına bağlasalar da onlar ilk siyasî eylemlerini Hz. Osman’ı şehit ederek gerçekleştirdiler. Hz. Osman’ın öldürülmesinin ardından Cemal ve Sıffin savaşları patlak vermiş ve ileri gelen birçok sahabî hayatını kaybetmişti. Hâricîler bu savaşlarda da Hz. Ali ile beraber hareket etmişlerdi. Ancak Sıffin savaşı sonucunda yapılan Hakem olayı ile Hz. Ali’den tamamen ayrıldılar. Tahkim olayı sonucunda büyük günah meselesi gündeme gelerek Hâricîler ilk defa Müslümanları tekfir edip Hz. Osman, Ali, Aişe, Talha ve Zübeyr gibi birçok sahabeyi büyük günah işlemekle suçladılar.

İslâm tarihi arenasına dinî olmaktan ziyade tamamen siyasî gayelerle çıkan Hâricîler, Hz. Osman, Hz. Ali ve birçok sahabeyi öldürmekle, kendileri gibi düşünmeyen Müslümanlara kılıç çekip kan akıtmakla, toplum vicdanına unutulmayan olumsuz damgalarını vurdular. Ayrıca buna istinaden başta imâmet meselesi olmak üzere birçok farklı fikirleriyle de insanların zihinlerinde kötü izlenimler bırakarak Müslümanların hedefi haline geldiler. Böylece Hâricîlere karşı beslenen kin ve nefret duyguları, onlar aleyhine karşı bir hareket doğurmuştur. Hâricîleri tahkir etme, kınama ve kötüleme kampanyasıyla Şiîler, Hz. Ali'ye isyanlarından itibaren onlara karşı düşmanlık beslemeye başlamışlardır. Dolayısıyla gerek Ehl-i Sünnet ve gerekse de Şiîler eserlerinde özellikle de hadis sahasında Hâricîler aleyhine geniş bir hadis edebiyatı oluşturmuşlardır.² Muhaliflerinin saldırıları sonucu savunma konumuna düşen Hâricîler, kendi görüşlerini teyit etmek için hadis uydurma yoluna gitmiş olsalar da³ ancak bunun aksini ileri sürenler⁴ de bulunmaktadır.

Diğer taraftan Hâricîlerin sahabeyi büyük günah meselesinden dolayı tekfir etmeleri hadislere karşı etkili olduğu söylenebilir. Çünkü hadisler sahabe kanalıyla nakledildiğinden Hâricîler ile peygamber arasındaki sahabe küfürle suçlanmıştır. Sahabeyi küfürle suçlayan Hâricîlerin hadisleri değiştirmeden veya tahrif etmeden nakletmeleri mümkün olmayabilir.

Buradan hareketle bütün bunları dikkate alarak İslam toplumu tarafından muteber olarak kabul görülen Kütüb-i Tis'a'da Hâricîlerle ilgili hadisin olup olmadığını, varsa bu hadislerin Hâricîlerin uydurduğu veya Hâricîler aleyhine uydurulup uydurulmadığını tespit etmek gerekmektedir.

1. Hâricîlerin Hadis Anlayışı

Hz. Ali ile Muaviye arasında çıkan Siffin savaşı sonucunda yaşanan Tahkim meselesi ile Hz. Ali'nin saflarından ayrılarak Harûra'ya çeklenen Hâricîler, sünnete karşı cephe aldılar. Çünkü tahkim kararlarının, Hz. Ali'nin ordusu içinde okunması sonucu Hâricîler'in, "*Hüküm ancak Allah'ın dır*"⁵ sözünü sloganlaştırmaları bunu göstermektedir.⁶ Aynı zamanda Hâricîler, "Yalnız Kur'an ile amel edilmesi"⁷ şeklinde icma ile Kur'an'-ı nazar-ı itibar edip sünneti ihmal etmişlerdir.

Hâricîlerin peygamberlere bakışları da farklılık arz etmektedir. Mesela Hâricî fırkalarından Ezrâkîler, Peygamberler hakkında ağır ithamlarda bulunmuşlar, onların zalim ve bi'setten evvel ve sonra kâfir olmasına cevaz vermişlerdir.⁸ Ayrıca Hâricîler'in, Kur'an'da bulunmayan bir hükmü içeren hadisleri ihmal ettikleri söylenir. Örneğin Kadı İyaz'ın verdiği bilgilere göre

² Ahmet Emin, *Fecru'l-İslâm*, Kahire 1965, s. 261.

³ Ebû Zehv, Muhammed b. Muhammed, *el-Hadis ve'l-Muhaddisûn İnâyetü'l-Ümmeti'l-İslâmiyyeti bi's-Sünneti Nebeviyye*, Mısır, 1958, s. 86-87; Zebîdî, Zeynuddin Ahmed b. Ahmed, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi*, trc: Ahmed Nâim, Ankara, 1976, c. I, s. 290; Akbulut, Ahmet, *Sahabe Devri Siyasi Hadislerinin Kelâmi Problemlere Etkileri*, Birleşik Yayıncılık, İstanbul 1992, s. 109; Âşık, Nevzat, *Sahâbe ve Hadis Rivâyeti*, Akyol Neşriyat, İzmir, 1981, s. 274.

⁴ İbn Teymiyye, Ebu'l- Abbas Takiyüddin Ahmed b. Abdu'l-Hâlim , *Minhâcü's-Sünneti'n- Nebeviyye fi Nakdi'l-Kelâmi's-Şîa ve'l-Kaderiyye*, thk.: Muhammed Reşid Sâlim, c. I, 1986, s. 168; Accâc, Hatib Muhammed, *es-Sünne Kable't-Tedvîn*, Kahire 1963, s. 204-205; Sîbâî, Mustafa, *İslâm Hukukunda Sünnet*, çev.: Kâmil Tunç, İstanbul, 1989, s. 79.

⁵ Maide, âyet 44.

⁶ Taberi, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mulûk*, c. V, Beyrut, 1987, s. 37; Şehristânî, Ebu'l Feth Muhammed b. Abdulkarim, *el-Milel ve'n-Nihal*, thk: Emir Ali Fehnâ ile Ali Hasan Fâur, *Dâru'l Marife*, c. I, Lübnan, 2008, s. 136.

⁷ Yaltkaya, Şerafeddin, "İslâm'da İlk Fikrî Hareketler ve Dinî Mezhepler" *Darulfünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, c. IV, sy. XIV, İstanbul 1930, s. 12.

⁸ Şeybe, Abdulkâhir, *Çağdaş Dünya Dinleri ve Mezhepleri*, çev: Osman Cilacı, İstanbul 1995. s. 162.

Hâricîler, sünnetten yüz çevirmişler ve sünnet ile amel etmekten çekinmişlerdir.⁹ Diğer yandan Hz. Ali, ordusundan ayrılan ve Harura'da toplanan ilk Hâricîleri ikna etme çabasında sünnetten ne kadar deliller getirdiyse de bir kısım Hâricîler dışında Hz. Ali'yi haklı bulanlar olmamıştır.¹⁰

Aynı zamanda Hâricîler'in, büyük günah işlediklerinden dolayı Hz. Ali, Osman, Aişe, Talha, Zübeyr, Ebû Musa el-Eşârî ve Amr b. el-As gibi ileri gelen birçok sahabeyi tekfir etmeleri¹¹, hadislerle karşı aldıkları tavrın etkili olduğu söylenebilir. Çünkü hadisler sahabelerin rivayetleri ile onlara kadar ulaşmaktadır. Hâricîler ile Peygamber arasında sahabe zinciri bulunmaktadır. İşte bu zinciri küfürle itham eden Hâricîler'in, hadisleri değiştirmeden veya tahrif etmeden nakletmeleri mümkün olmayabilir. Hatta bazıları bu konuda daha katı düşünerek Hâricîler'in tahkimden sonra sahabeyi takfir etmelerinden dolayı onların bütün hadisleri reddettiklerini ileri sürmüşlerdir.¹² Bu rivayetlerin aksine Hâricîler'in hadise bağlılıklarını hatırlatacak şekilde aşırı derecede ibadet ettiklerini gösteren rivayetler de mevcuttur.¹³

Hâricîler'in ilk lideri Abdullah b. Vehb er-Râsîbî'nin Basra'lılara yazdığı bir mektupta konumuz açısından önemli olan açıklaması şu şekildedir: “Dindaşlarımız, emri ilahide ricâli tahkim ettiler ve Allah'ın kitabında inzal buyurmuş olduğu vechin ve sünnet-i nebeviyye'nin gayriyle hükmettiler ve bundan dolayı, kâfir olup doğru yoldan saptılar. Biz de onları tamamıyla bıraktık.”¹⁴ Bu ifadelerden anlaşıldığına göre Hâricîler de Hz. Ali ve taraftarlarını sünnete uymamakla suçlamışlardır.

Hâricî âlimleri tarafından hadis alanında yazılmış eserler de söz konusudur. Meselâ Hâricîlerin İbâdî imamlarından er-Rebî' b. Habîb'in (ö. 180/796) Müsned adındaki eseri hadis literatüründe hem “*el-Câmiu's-Sahih*” hem de “*Müsned-i Rebi' b. Habîb*” olarak tanınır. Bu Müsned de İbn Abbas, Hz. Aişe, İbn Ömer, Ebû Hureyre, Ebû Saîd el-Hudrî, Enes b. Mâlik, Ali b. Ebî Talip gibi meşhur sahabelerden gelen rivayetler mevcuttur. İbâdîler'e göre er-Rebî' b. Habîb'in Müsnedi, en eski eserler arasında yer almakta ve hadisleri de Kur'an'dan sonra en sahih hadis kitaplardandır. Bu eserde Hâricîlerin görüşleri ve bu görüşleri destekleyen hadisler vardır.¹⁵ Ayrıca İbn Nedim *Fihrist*'inde Hâricîlerle alakalı bazı eserlerden bahsederken bunlar arasında hadis alanında yazılmış *Kitâbu Hadîsi'l-Ezârika* adlı bir eseri zikretmiştir.¹⁶ İsminden de anlaşılacağı üzere bu eser Ezrâkîlere ait bir hadis kitabıdır. Ancak Fığlalı'nın belirttiği gibi bu eser de dâhil Hâricîler kitaplarını gizli tuttuklarından günümüze kadar gelmemiştir.¹⁷

Hâricîler içinde sünneti reddedenler olduğu gibi sünnete bağlı olanlar da vardır. Hâricîlerin hadis kitaplarından bahsedilirken onların sünneti toptan reddettikleri tespit edile-

⁹ İyâz, Kadı b. Musa el-Yahsub, el-İmlâ ilâ M'arifeti'r-Rivâye, Kâhire, 1970, s. 7.

¹⁰ Hz. Ali ile Hâricîler arasında geçen konuşmalar için bkz.: Taberî, Tarih, c. V, s. 37-38; Bağdâdî, Abdu'l Kâhir b. Muhammed, el-Fark Beyne'l Fırak, Lübnan 2009, s. 51-54; Çağatay, Neşet- Çubukçu, İ. Agah, İslâm Mezhepleri Tarihi, Ankara 1976, s. 27-29.

¹¹ Eş'ârî, İmam Ebu'l Hasan Ali b. İsmâil, Makâlâtü'l-ıyyîn ve İhtilafü'l- Musallîn, thk: Na'im Hüseyin Zerûzuru, Lübnan, 2009, c. I, s.84-85; Bağdâdî, el-Fark, s. 50; Ahmed Emin, Fecru'l-İslâm, s. 258; Rayyıs, Muhammed Ziyauddin, İslâm'da Siyasî Düşünce Tarihi çev.: İbrahim Sarıms, İstanbul 1995, s. 75.

¹² Sîbâi, Mustafa, es-Sünnetü ve Meknetuha fi't-Teşri'i'l-İslâmî, el-Mektebü'l-İslâmî, Dımeşk 1978, s. 149.

¹³ Bkz: Ahmet Emin, Fecru'l-İslâm, s. 262; Yaltkaya, “İslâm'da İlk Fikrî Hareketler ve Dinî Mezhepler” Darulfünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası, c. IV, sy. XIV, s. 15, Çağatay-Çubukçu, İslâm Mezhepleri Tarihi, s. 18.

¹⁴ Çağatay-Çubukçu, İslâm Mezhepleri Tarihi, s. 21.

¹⁵ Daha geniş bilgi için bkz: İbn Ömer el-Ezdî el-Basrî er-Rebî' b. Habîb, el-Câmiu's-Sahih: Müsnedü'l-İmam er-Rebî' b. Habîb, Mısır, trz. Ayrıca bu eser hakkında bkz: Erul, Bünyamin, “Rebî' b. Habîb”, Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA), 2007, c. 34, s. 495.

¹⁶ İbn Nedim, Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshak, el-Fihrist, Beyrut, 1978, s. 136-137.

¹⁷ Fığlalı, Ethem Ruhi, Bağdâdî'nin Mezhepler Arasındaki Fark'ına Yazdığı Önsöz. s. XIV.

memiştir. Çünkü Hâricîler içinde Ehl-i Sünnet'e yakın¹⁸ fırkalar vardır. Ayrıca er-Rebi' b. Habîb'in *Müsned*'inde geçen bazı hadisler Ehl-i Sünnet tarafından itibar görmüştür.¹⁹

2. Hâricîlerin Hadis Uydurması

Hâricîlerin hadis uydurup uydurmadığı hususunda farklı görüşler vardır. Bir kısım kaynaklar Hâricîlerin hadis uydurdıklarını belirtirken diğer bir kısmı da bunun aksini öne sürmüştür. Mesela İbn Teymiyye *Mihâcû's-Sünne*'sinde Hâricîlerin yalan söylemeyeceklerine istinaden onların hadis uydurabileceklerine ihtimal dahi vermemiştir. Bilakis o, Hâricîlerin hadislerinin en sahih hadisler olduğunu bildirmiştir.²⁰ Accâc'ın bir nakline göre İbn Teymiyye, Hâricîler lehine şöyle demiştir. “Cerh ve Tadil kitaplarını gözden geçirenler, en fazla yalan uyduranların Şîa olduğunu görürler. Hâricîler ise dinden uzaklaşmış olmalarına rağmen halk arasında en sadık kimselerdir. Ve hatta hadislerinin bile en sahih hadisler olduğu söylenir.”²¹ Yine İbn Teymiyye, bir Rafîziye aynı konuda karşı çıkarak söyle demiştir. “Biz biliyoruz ki Hâricîler sizden daha şerlidir. Buna rağmen onlara yalancılık isnat etmeye dilimiz varmıyor. Onların doğruyu arayan kimseler olduğunu tecrübe ettik.”²²

Accâc'a göre Hâricîlerin hadis uydurmaları zayıf bir ihtimaldir. Çünkü Hâricîler, İbn Lehî'a rivâyetine göre hadis uydursalar da mevzu hadis içinde onların kesin bir şekilde hadis uydurdıklarına dair bir delille karşılaşılmasıdır. Oysa ona göre Hâricîler, hadis uydurma konusunda halk arasında en güvenilir kimselerdir.²³ Accâc, Hâricîlerin hadis uydurdıklarını zayıf bir ihtimal olarak görse de *es-Sünne*'sinde Abdurrahman b. Mehdî'nin “Eğer bize benden bir hadis gelirse onu Kur'an'a tatbik ediniz Allah'ın kitabına uyarsa onu ben demişimdir...” mealinde rivayet ettiği bu hadisi Hâricîlerin uydurduğunu bizzat kendisi nakletmiştir.²⁴

Bu rivayetlere binaen, Hatîb el-Bağdâdî, *Kifâye*'sinde özellikle sahabenin ve tabii'nin Hâricîlerin haberlerini delil olarak kabul ettiklerini ileri sürerek Hâricîlerden de hadis alınabileceğini söylemiş ve hatta o, Hâricî olan İmran b. Hattan'ın rivayetini almıştır.²⁵ Ayrıca Bağdâdî, meşhur hadis ravileri arasında rivayetleri kabul edilen birçok ravîden bahsetmiş ve bunlar arasında İbâdiye'den olan İbn Abbas'ın kölesi İkrime'nin de olduğunu bildirmiştir.²⁶ Bağdâdî'nin bu rivâyetine göre hadis imamları Hâricîlerden hadis almışlardır. Diğer taraftan Hâricîler de İkrime'yi kendi mezheplerinden olduğunu iddia etmişlerdir.²⁷ Ayrıca hadis âlimlerinden Buhârî, Ahmed b. Hanbel ve Yahya b. Main'in Hâricî olan İkrime'den hadis aldığı belirtilmiştir.²⁸ Suyûtî de *Tedribu'r-Râvî*'sinde Buhârî ve Müslim'in Hâricîlerden hadis aldığını zikretmiş ve bunlar arasında şu Hâricî ravilerin isimlerini vermiştir. Bu raviler; İmrân b. Hattan, Davut b. Hasn, Ebû Hasan b. el-Arec, İbn Abbas'ın kölesi İkrime ve el-Velîd b. Kesîr'dir.²⁹ Yine hem Bağdâdî ve hem de Suyûtî, Hâricîlerin hadislerinin daha güvenilir olduğunu

¹⁸ Fığlalı, İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri, Ankara 1983, s. 183.

¹⁹ Tüayme, Sâbir, el-İbâdiyye Akîdeten ve Mezheben, Beyrut, trz. s. 22.

²⁰ İbn Teymiyye, Ebu'l-Abbasi Takîyüddin Ahmed b. Abdu'l-Hâlim, Minhâcû's-Sünneti'n-Nebeviyye fi Nakdi'l-Kelâmi's-Şîa ve'l-Kaderiyye, thk: Muhammed Reşid Sâlim, c. I, 1986, s. 168.

²¹ Accâc, Hatîb Muhammed, es-Sünne Kable't-Tedvîn, Kahire 1963, s. 205.

²² Accâc, es-Sünne, s. 204-205.

²³ Accâc, es-Sünne, s. 204-205.

²⁴ Accâc, es-Sünne, s. 205.

²⁵ Hatîb el-Bağdâdî, el-Kifâye fi İlmu'r-Rivâye, Haydarabad, 1357. s.125.

²⁶ Bağdâdî, el-Kifâye, s. 120.

²⁷ Ahmet Emin, Fecru'l-İslâm, s. 261.

²⁸ Abdu'l-Hâdî ed- Dimeşki, Tabakâtu'l-Ulemâi'l-Hadis, thk: el-Bûsi Ekrem, Beyrut, 1989, c. I, s. 167.

²⁹ Suyûtî, Celâleddin Ebu'l-Fadl b. Ebî Bekr, Tedribu'r-Râvî fi Şerhi Takrîbi'n-Nevevî, thk: Abdülvehhâb Abdullatif, Mısır, 1959, c. I, s. 219-220. Ayrıca bkz.: Bağdâdî, el-Kifâye, s.130.

söylemişler³⁰ ancak Bağdâdî, bazı hadis imamlarının da Hâricîlerden hadis alınıp alınmaması hususunda ihtilafa düştüklerini bildirmiştir.³¹

Çağdaş İslam araştırmacılarından Mustafa Sıbâî, Hâricîlerin yalamı büyük günah saymalarından hareketle onlar tarafında uydurulan bir hadisle karşılaşmadığını söyler.³² Hadis âlimlerinden Ebû Davud, Hâricîleri hadis anlayışı hakkında şöyle bir ifade kullanmıştır: “Heva ehli içinde Hâricîlerin hadislerinden daha sahih olanı yoktur.”³³

Hâricîlerin hadis uydurduklarına dair bazı iddialar da mevcuttur. Mesela Ebû Zevh’e göre bir kısım Hâricîler, ne kadar da yalancıyı küfürle itham etseler de mezheplerinin görüşlerini teyit etmek ve yaymak için hadis uydurup peygamberi kendilerine göre konuşturmuşlardır. Ancak hadis uydurma işini Şîâ kadar da ileri götürmemişlerdir.³⁴ Yine Ebû Zevh’in bildirdiğine göre Ebû Hanîfe’nin yaşadığı bir dönemde Irak, Hâricîlerin, Şîâ ve çeşitli milletlerin peygambere hadis uydurduğu bir merkezdi. Hatta Irak’a bu nedenle “*Dâru Darbi’l-Hadis*” denirdi.³⁵ Bu bilgilere göre Hâricîlerin hadis uydurduğu anlaşılmakta ve ayrıca Irak’ın Hâricîlerin hadis uydurduğu bir merkez konumunda olduğunu göstermektedir.

Bağdâdî’nin nakillerine göre peygamberin ağzından çıkmış gibi hadis uydurulduğu bir dönemde Hâricîler gibi çeşitli fırka ve mezheplere mensup kimselerden hadis alınmamaya dikkat edilmiştir.³⁶ Dolayısıyla da Hâricîlerin hadis uydurma ihtimaline dair hadis imamları tedbirli olmaya çalışmışlardır.³⁷ Zebîdî de Buhârî’nin *Tecrid-i Sarih Tercemesi*’nde, Hâricîlerin kendi lehine veya muhalifleri aleyhine hadis uydurduklarını bildirmekte ve İbn Ebî Hâtim’den şu nakli bir itiraf şeklinde örnek göstermektedir. Hâricîlerden biri tevbe ettikten sonra: “Gözünüzü açınız, dininizi kimlerden aldığımıza dikkat ediniz. Çünkü biz vaktiyle bir şey istedik mi, ona dâir hemen bir hadîs yakıştırdık.” demiştir.³⁸ Müslim’de geçen bir rivayete göre Hâricîlerin görüşlerinden etkilenip sonra da onların propagandasını yapmak üzere hacca giden Hâricî Yezîd el-Fakir, sahabeden Hâricî Cerir b. Abdullah’ın Resulullah üzerine yalan söylemi ile Hâricîlikten vazgeçtiğini itiraf etmiştir.³⁹ Diğer taraftan bütün bunları dikkate alan sünnet ve hadis ehli ise Hâricîlerin tutumunun tam aksine bir yol izlemişlerdir.⁴⁰

³⁰ Bağdâdî, el-Kifâye, s.130. Suyûtî, Tedrîbu’r-Râvî, c. I, s. 218.

³¹ Bağdâdî, el-Kifâye, s.120.

³² Sıbâî, Mustafa, İslâm Hukukunda Sünnet, çev: Kâmil Tunç, İstanbul, 1989, s.79.

³³ Suyûtî, Tedrîbu’r-Râvî, c. I, s. 218; Accâc, es-Sünne, s. 205.

³⁴ Ebû Zevh, Muhammed b. Muhammed, el-Hadis ve’l-Muhaddisün İnâyetü’l-Ümmeti’l-İslâmiyyeti bi’s-Sünneti Nebeviyye, Mısır, 1958, s. 86-87.

³⁵ Ebû Zevh, el-Hadis ve’l-Muhaddisün s. 240.

³⁶ Bağdâdî, el-Kifâye, s. 123-125.

³⁷ Accâc, es-Sünne, s. 205.

³⁸ Zebîdî, Zeynuddin Ahmed b. Ahmed, Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi, c. I, s. 290.

³⁹ Müslim, İman, I. 320 Müslim’de geçen rivayete göre Yezid el-Fakir tahdis edip şöyle demiştir: “Hâricîlerin görüşlerinden bir görüş kalbime işlemiş, metfun olmuştum. Haccetmek, sonra da insanlara karşıp Hâricîlik propagandası yapmak üzere kalabalık bir topluluk içinde yola çıktık. Nihayetinde Medine’ye vardık ve Câbir b. Abdullah’a rastladık. O, bir direğe yaslanmış cemaate Rasulullah’dan hadis takrir ediyordu. O sırada Cehennemlikleri zikretti. Ben ona ey Rasulullah’ın arkadaşı, bu takrir ettiğin nedir? Oysaki Allah şöyle buyuruyor. “Rabbimiz, hakikaten sen kimi ateşe sokarsan şüphesiz onu kor ve hakim edersin. Orada zalimlerin hiçbir yardımcıları da yoktur.”(Âl-i İmrân, âyet 192.) “Fasık olanların barınacağı yer ise cehennemdir. Ne zaman oradan çıkmak isterlerse içeriye döndürürler ve onlara: Yalanladığımız o ateşin azabını tadın denilir.”(Secde, âyet 20.) Binâen aleyh söylediğiniz bu sözler nedir? dedim sen Kur’an okuyor musun? dedi. Evet dedim. Muhammed’in makamını iştittin mi? dedi. Câbir şöyle devam etti. İşte o, Muhammed’in Mahmut olan makamıdır ki Allah onun vasıtasıyla çıkaracaklarını çıkarır, dedi. Sonra Sırat’ın durumunu ve insanların sırat üzerinden geçişini tavsif etti. Bunları hafızamda tutamaktan korkarım. Şu kadar var ki o, şunları söylemiştir. “Muhahhak ki bir kavim Cehennemde bulunmalarını müteakip ateşten çıkarlar. Ama onlar sımşım çubukları gibi sımşım çıkarlar. Sonra da Cennet nehirlerinden bir nehre girerler. Onun içinde yıkanır ve kâğıt sayfaları gibi bembeyaz olurlar.” dedi. Sonra Haccdan döndük ve Yazık olsun size! Câbir b. Abdullah’ın Rasulullah üzerine yalan söyleyeceğini aklımızdan geçirir miydik

Son dönem hadis araştırmacıları ise Hâricîlerin hadis uydurup uydurmadığı konusunda farklı fikirler ileri sürmüşlerdir. Mesela Yaşar Kandemir, Hâricîlerin hadis uydurduklarını kesin olarak tespit etmenin mümkün olmadığını söylemekle birlikte⁴¹ İbnu Lehî'a'ya ait bir rivayete istinaden de onların davalarını destekler mahiyette hadis uydurmuş olabileceklerine de ihtimal vermektedir.⁴² Talat Koçyiğit, Peygamberin “*Bana yalan isnat eden kimse Cehennemdeki yerini hazırlasın*”⁴³ mealindeki hadisine göre Hâricîlerin peygambere yalan isnat eden bir kimseyi küfürle suçlamalarından dolayı hadis uydurmamaları gerekir. Yaşar Kandemir ile aynı fikirde olan Talat Koçyiğit'e göre Hâricîlerin hadis uydurduğunu gösteren açık bir delil bulunmamaktadır.⁴⁴ Ancak bunlardan farklı olarak Ahmet Akbulut, Hâricîlerin hadis uydurduğu kanaatindedir. O, Hâricîlerin, görüşlerini hadis perdesi altında kitlelere sunduğu ve “*Başınıza geçen kim olursa olsun itaat edin*”⁴⁵ hadisini ise Hâricî görüşün bir tezahürü ve siyasî kanaatlerinin hadisleşmesi olarak görmektedir.⁴⁶ Akbulut ile aynı görüşü paylaşan Nevzat Âşık da Hâricîler'in görüşlerini teyit etmek için pek çok hadis uydurdukları söylemiştir.⁴⁷

3. Hâricîler Aleyhine Hadis Uydurulması

Kaynaklar, Hâricîlerin muhalifleri tarafından onlar aleyhine hadis uydurduklarını da göstermektedir. Ahmed Emin, *Fecru'l-İslâm* adlı eserinde Hâricîlerin zemmine yönelik söylenen hadislerin tarih ve edebiyat kitaplarını doldurduğunu ileri sürmektedir.⁴⁸

Birçok alanda eserler veren Zehebî, tarih ve terâcim türünden olan ve zayıf raviler üzerine çalıştığı *Mizânu'l-İtidâd* aslı eserinde Mürcie tarafından Hâricîler aleyhine hadis uydurduğunu şu şekilde nakletmektedir: “*kaderiye küfür üzeredir. Şîa helak olmuştur. Hâvâric bidattır. Mürcie'den başka hak üzere olanı bilmiyoruz.*” Zehebî, bu hadisin Mürcie tarafından siyasî ve itikâdî fikirlerini ispat etmek için uydurulduğunu ve mevzu olduğunu söylemiştir.⁴⁹

İslâmî ilimlerin hemen her dalındaki çalışmalarıyla tanınan Hanbelî âlimi İbn Cevzî, *el-Mezû'ât* isimli eserinde Hâricîler ile ilgili mevzu hadislerden bahseder. Ona göre Enes b. Malik'in rivayeti olan: “*Mürcie, Kaderiyye, Revâfız ve Havâric'den tevhid söküp alınır. Onlar Allah'a kafir olarak kavuşurlar ve Cehennemde de ebedî olarak kalırlar.*” mealindeki bu hadis uydurulmuş mevzu bir hadistir.⁵⁰

Hâricîlerle savaşıyan Muhallep b. Ebû Sufre'nin Hâricîlerin savaşta manevi kuvvetini kırmak ve kendi askerlerini cesaretlendirmek gayesi ile Hâricîler aleyhine hadisler uydurduğunu ve “*Savaş aldatmaktan ibarettir.*”⁵¹ dediği nakledilmektedir

dedik. Bunun üzerine Hâricîlikten vaz geçtik. Allah'a yemin olsun ki bizden bir tek adamdan başka Hâricîlikte kalan olmamıştır.”

⁴⁰ Rayyis, Muhammed Ziyaüddin, İslâm'da Siyasî Düşünce Tarihi, çev: İbrahim Sarımuş, İstanbul 1995, s. 76-77.

⁴¹ Kandemir, Yaşar, Mevzû Hadisler, İstanbul 1991, s. 38.

⁴² Kandemir, Mevzû Hadisler, 39.

⁴³ Buhari, İlim, 38, Cenâiz 33; Müslim, Zühd, 72.

⁴⁴ Koçyiğit, Talat, “Mevzû Hadislerin Zuhuru”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. XV, 1968, s. 63.

⁴⁵ Ebû Dâvud, 5/13, 14; İbn Mâce, 2/955; Krş: İbn Cevzî, Ebu'l-Fereç Abdurrahman, Telbîsu İblîs, s. 96.

⁴⁶ Akbulut, Ahmet, Sahabe Devri Siyasi Hadislerinin Kelâmî Problemlere Etkileri, Birleşik Yayıncılık, İstanbul 1992, s. 109.

⁴⁷ Âşık, Nevzat, Sahâbe ve Hadîs Rivâyeti, s. 274.

⁴⁸ Ahmet Emin, Fecru'l-İslâm, s. 261.

⁴⁹ Bkz: Zehebî, Şemseddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed et-Türkmânî, Mizânü'l-İtidâl fi Nakdi'r-Ricâl, thk: Ali Muhammed el-Becavî, c. II, Kahire 1963, s. 648-651.

⁵⁰ İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Fereç Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, el-Mezû'ât, thk: Abdurrahman Muhammed Osman, c. I, Medine 1966, s. 278.

⁵¹ Ahmet Emin, Fecru'l-İslâm, s. 261, Goldziher, İgnaz, Etudes Sur La Tradition, İslamique Paris, 1952, s. 54.

Hâricîlerin tarihte işlemiş olduğu cinayetler ve Ehl-i Sünnet'e muhalif görüşler ileri sürmeleriyle aleyhlerine hadis uydurulmaya neden olmuşlardır. Meselâ Fazlurrahman Hâricîlerin büyük günah işleyeni kâfir olarak görmeleri nedeniyle Sünnîler tarafından aleyhlerine hadis uydurulduğunu söyler.⁵² Bu konuda Hâricîlere muhalif olanlar daha da ileri giderek Hâricîleri öldürenlerin Allah katında ödüllendirileceğini peygambere söylemişlerdir. Bu hadisler muteber olarak kabul görülen Buhârî, Müslim, Ebû Davud, İbn Mâce ve İbn Hanbel'de geçmektedir.⁵³

Sonuç olarak, Hâricîler içinde Sünnet'e nasıl bağlı olanlar var ise aynı şekilde reddedilenlerin de olduğu söylenebilir. Başlangıçta dinî bir hareket gibi görülen ancak daha sonra siyasallaşan Hâricîler, yalnız büyük günah olarak görseler de kendi siyasî emellerine ulaşabilmek için hadis uydurmaları mümkün görünmektedir. Diğer taraftan Hâricîler, siyasî faaliyetlerinde Müslüman kanı dökmeleri ve farklı itikâdî görüşleri nedeniyle toplumun tepkisine neden olmuş ve dolayısıyla da muhalifleri tarafından hedef haline gelmişlerdir.

4. Kütüb-i Tisa'da Hâricîlerle İlgili Olduğu Zannedilen Hadisler

Kütüb-i Tis'a'da Peygamberin Hâricîleri kastederek söylediği ileri sürülen ve metinleri birbirine benzeyen birçok hadis yer almaktadır. Bu hadisler arasında içinde doğrudan Hâricî ismi geçenler olduğu gibi geçmeyen fakat onlarla ilgili olduğu zannedilen rivayetler yer almaktadır. Bunları; *el-Havâricu Kilâbu'n-Nâr Hadisi*, *Murûk Hadisi*, *Müteabbid Hadisi* ve son olarak da peygamberin: “Müslümanlar arasında bir ayrılık düştüğü vakit, dinden çıkan bir taife zuhur eder. Onları iki taifeden hakka en yakın olan öldürür” adıyla isimlendirmek mümkündür. Aşağıda bu hadisleri ayrı ayrı ele almaya çalışacağız.

4. 1. Havâricu Kilâbu'n-Nâr Hadisi

Bu hadis İbn Mâce ve İbn Hanbel'de geçmektedir. Sahabeden Ebû Ümâme el-Bâhilî ve Abdullah b. Ebî Evfâ olmak üzere iki tarikile gelmiştir. Bu rivayetlerde Hâricîler cehennem ehlinin köpekleri olarak tanıtılmıştır. İbn Mâce'de hadis şu şekilde geçmektedir: “Öldürülen Hâricîler, yeryüzünde öldürülenlerin en kötüleridir. Öldürülen insanların en hayırlısı Hâricîlerin öldürdüğü kimselerdir. Hâricîler Cehennem köpekleridir. Bunlar Müslüman idiler kâfir oldular.” Ravî Ebû Gâlip, Ebû Ümâme'ye “bu söz senin söylediğin bir şeydir” diye sordu. Ebû Ümâme de: hayır, ben bu sözü Rasulullah'dan işittim dedi⁵⁴

Anlaşıldığına göre Ebû Ümâme tarihiyle gelen bu hadis, Hâricî karşıtlarınca bir savaştan sonra söylenmiş ve sonra da Ebû Ümâme'ye bu sözü peygamberden işittim dedirtilmeye çalışılmıştır. Bu sözün bir savaş meydanında veya sonrasında Hâricî muhaliflerince söylenme ihtimali “Öldürülen Hâricîler, yeryüzünde öldürülenlerin en kötüleridir. Öldürülen insanların en hayırlısı Hâricîlerin öldürdüğü kimselerdir.” ifadelerinden anlaşılabilir. Oysa

⁵² Fazlurrahman, İslâm, çev: Mehmet Dağ-Mehmet Aydın, İstanbul 1981, s. 305.

⁵³ Bkz.: Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, el-Câmi'u's-Sahîh, Menâkıb (bab 25) 3611, I-II, nşr.: M. Fûad Abdulbâkî, İstanbul 1413/1992, Buhârî, Fezâilü'l-Kur'ân (bab 36) 5057, Buhârî, Mürted (bab 6) 6930; Müslim, Ebu'l-Hüseyn b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî, (261/874), el-Câmi'u's-Sahîh, Zekat (bab 48) 1066, I-III, nşr.: M. Fûad Abdulbâkî, İstanbul 1413/1992, Ebû Davud, Sünnet (bab 31) 4767; İbn Mâce, Mukaddime (bab 12), 175; İbn Hanbel, I, 131-146; Ayrıca bkz.: İbnü Ebi'l-Hadîd, Şerhu Nehci'l Belâğa, thk.: Heyet, Beyrut, 1983, c. I, s. 458.

⁵⁴İbn Mâce, İmam Hafız Ebî Abdillâh Muhammed İbn Yezid b. Mâce el Kazvîni, (209/273 h) thk: Şuayb el-Arnâvud, Adil Mürşid Muhammed Kamil Karahbelli, Abdullatîf Herzullah, Sünen, c. I, (bab 12) c. I, 176, 173, Müessesürrisale Birinci baskı 2009, Dımeşk/Suriye, ayrıca benzer rivayetler için bkz: İbn Hanbel, Müsned, V, 253, 255, 256; İbn Hanbel, IV, 382-383.

Havâric lafzı peygamber zamanında kullanılmamış olup daha sonra kullanılmaya başlanmıştır.⁵⁵ Ayrıca Hâvâric lafzının peygamber zamanında kullanılmadığını iddia eden Salahaddin el-Edelibî'ye göre “*Hâricîler Cehennem ehlinin köpekleridir.*”⁵⁶ hadisi peygambere dayandırılan mevzu bir hadistir.⁵⁷

Kısaca söylemek gerekirse hadiste geçen ifadeler Ebû Ümame'nin, Hâricîlerin tutumları karşısında söyledikleri kendi sözleri olabilir. Peygamberin üslubuna genel olarak bakıldığında muhataplarını aşağılayıcı, küçük düşürücü ağır ifadeler kullandığını göremeyiz. Oysa burada hadis metninin içinde peygamberin muhataplarına söyleyemeyeceği “köpek” gibi tahkir edici ağır ifadeler geçmektedir. Ancak metnin içeriği Hâricîlere karşı siyasî görüşleri farklı olan zümrelerce söylenen sözler olarak yansımaktadır. Bu hadis metin olarak, Hâricîlerle doğrudan ilgiliymiş gibi görünse de aslında Hâricîlerle ilgilendirilmiştir. Hatiboğlu bunu bir hadis olarak değil de Ehl-i Sünnet'in Hâricîler hakkındaki görüşü olarak değerlendirmiştir.⁵⁸

4. 2. Murûk Hadisi

Murûk Hadisi birçok akademik araştırma konusunun temelini oluşturduğu söylenebilir. Hadis ve fıkıh ehlinin, Mezhepler Tarihi araştırmacılarının birçoğu Hâricîlerin ortaya çıkışı, alametleri, sıfatları ve Peygamberin onlar hakkındaki hükmünü tespit etmek için bu hadisi Hâricî konusu yapmışlardır. Bu hadis, birçok sahabe tarafından farklı varyantlarla rivayet edilmiş olup bu rivayetler Buhârî, Müslim, İbn Mâce, Darimî ve İbn Hanbel'de geçmekte olup birbirlerine benzemektedir. Hadis Hâricîlerin dinî yönlerini, onların Müslümanları öldürecekleri ve putperestlere dokunmayacakları, ne zaman ortaya çıkacakları, onları öldürenlere ahirette büyük sevap verileceği, alametleri, İslâm dininden çıkacakları ve mahlûkâtın en şerlisi oldukları gibi birçok özelliklerini ortaya koymaktadır. Onlarla ilgili rivayetlerden hareketle Hâricîlerin temel bazı özelliklerinin hadislerde nasıl geçtiğini belirtmeye çalışacağız.

4. 2. 1. Hâricîler, İslâm Dininden Çıkarlar ve Mahlûkâtın En Şerlileridirler.

Buhârî'de geçen Ebû Saîd el-Hudrî'nin rivayetine göre Rasûlullah, Huneyn ganimetini taksim ederken Benî Temîm kabilesinden Zü'l-Huveysıra isimli biri peygamberimize: “Ey Muhammed âdil ol. Hiç de adaletli davranmadın.” demiş Resûlullah'de ona “*Vay haline, ben adaletli davranmazsam kim adaletli davranır*” demesi üzerine Hz. Ömer:

“Yâ Rasûlallah! İzin ver, onun boynunu vurayım” dedi.

Rasûlullah: “*Hayır, bırak onu. Onun birtakım taraftarları olacaktır ki, kendilerini iyice dine vermiş görünecekler. Herhangi biriniz, onların namazı yanında kendi namazını, onların oruçları yanında kendi orucunu küçümseyecek. Onlar Kur'an da okuyacaklar. Fakat okudukları Kur'an köprücük kemiklerinden ileri geçmeyecek. Onlar, okun yaydan çıktığı gibi, dinden, İslâm'dan fırlayıp çıkacaklar... Onlar, Müslümanlar tefrikaya düştüğü zaman ortaya çıkacaklardır. Bir adam görürsün ki onun pazılarından birinde kadın memesine yahut sallanan bir et parçasına benzeyen bir fazlalık vardır.*”⁵⁹ şeklinde söylemiştir.

⁵⁵ Aynî, Muhammed b. Ahmed, Umdetü'l-Kârî Şerh-i Sahîhi'l-Buhârî, Beyrut, trz. XXIV, s. 90.

⁵⁶ İbn Mâce, Mukaddime (bab 12) 173,176; İbn Hanbel, Müsned, V, 253, 355, 256; İbn Hanbel, IV, 382-383.

⁵⁷ Edelibî, Salahaddin, Menhecü Nakdi'l-Mutûn, Beyrut, 1983, s. 349.

⁵⁸ Hatiboğlu, Mehmed Said, Hz. Muhammed'in Vefatından Emevîlerin Sonuna Kadar Siyasî-İctimâî Hâdiselerle Hadis Münasebetleri, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 1968, s. 40-41.

⁵⁹ Buhârî, İmam Ebî Abdillâh Muhammed İbn İsmail, (194/256) Daru İbn Kesir Dımeşk/Suriye, 2002 Birinci Baskı Sahih Menâkıb (bab 25) 3610, Mürted (bab 6) 6933. Ayrıca Bkz: Müslim, Zekat (bab 47) 148; İbn Hanbel, Müsned III, 56.

Muruk hadisi olarak meşhur olan rivayetlerde Hâricîlerin İslâm'dan çıktıkları ve mahlukâtın da en şerlileri oldukları belirtilmiştir. Bazı rivayetlerde “İslâm'dan çıkarlar” ifadesi yer almıştır. Mesela, Buhârî'de Peygamberimizin: “*Onlar okun avı delip çıkışı gibi İslâm dininden çıkarlar*”⁶⁰ ifadesi geçerken İbn Mâce'de ise “*Onlar süratle İslamiyet'ten çıkacaktır.*”⁶¹ denilmiştir. Başka bir rivayette de “*dinden çıkarlar*”⁶² ifadesine rastlanılır. İbn Hanbel'in rivayetlerinde ise “*Dinden çıkarlar, İslâm'dan da bir şey anlamazlar.*”⁶³ ve “*Onlar okun avı delip çıkması gibi dinden çıkarlar*”⁶⁴ ifadeleri yer almaktadır. Müslim ise Abdullah b. Sâmit'ten gelen senetle Peygamberimiz: “*Onlar süratle dinden çıkacaklar da artık sonra bir daha dine dönmeyeceklerdir. İşte onlar insanların ve hayvanların en şerlileridirler.*”⁶⁵ ifadesine yer vermiştir.

4. 2. 2. Hâricîlerin Dinî Özellikleri

Buhârî, Müslim, İmam Malik ve İbn Hanbel'de geçen rivayetlerde; “*Herhangi biriniz, onların namazı yanında kendi namazını, onların oruçları yanında kendi orucunu küçümseyecek. Onlar Kur'an'da okuyacaklar, Fakat okudukları Kur'an'ın feyzi onların hançerelerini geçmeyecektir.*”⁶⁶ ifadesi Hâricîlerin dinî özelliklerini ortaya koymaktadır. Bu ifadelerden Hâricîlerin Kur'an'ın manasını anlamadan okudukları ve tatbik ettikleri, gece gündüz ibadet yapmaları nedeniyle kendi namazlarını ve oruçlarını kıyasla diğerlerini hiç mesabesinde gördükleri anlaşılmaktadır.

4. 2. 3. Hâricîler, Müslümanları Öldürecekler Ancak Putperestlere Dokunmayacaklardır

Murûk hadisinin Ebû Saîd el-Hudrî'den gelen bazı rivayetlerde Hâricîlerin Müslümanları öldürmek istemeleri ancak putperestlere dokunmamaları gibi özellikleri ortaya çıkmaktadır. Bu rivayette; “*Onlar, Müslümanları öldürecekler de putperestlere dokunmayacaklardır. Yemin olsun ki eğer ben onların zamanına ulaşıyaydım, muhakkak onları Âd kavminin öldürülüşü gibi öldürürdüm.*”⁶⁷ ifadesi geçerken Abdullah b. Ömer'in rivayetinde; “*Onlar Müslümanları öldüreceklerdir. Onları karşılaştığımız yerde öldürünüz.*”⁶⁸ gibi sözler yer almaktadır. Burada hadisin ravisi, Peygamberimizin bu sözü yirmiden daha fazla tekrar ettiğini söylemiştir.⁶⁹ İbn Mâce'de geçen rivayet ise şu şekildedir: “*Onları gördüğünüzde veya onlara rastladığınızda hemen öldürünüz.*”⁷⁰

⁶⁰ Buhârî, Mürted, (bab 6) 6932.

⁶¹ İbn Mâce, Mukaddime, (bab 12) 172.

⁶² İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed (164/241) şrh: Hamza Ahmed el-Zeyn c. XV, Darulhadis Kahire Birinci baskı 1995 Müsned, 20220, III, 159.

⁶³ İbn Hanbel, Müsned, V, 36, 42, 44.

⁶⁴ İbn Hanbel, IV, 145.

⁶⁵ Müslim, Zekât, (bab 49) 1067, 158, bkz: İbn Mâce, Mukaddime (bab 12) 170; Dârimî, Sünen, Cihad (bab 39) 2344; İbn Hanbel, Müsned, V, 31.

⁶⁶ Buhârî, Fezâilü'l-Kur'an (bab 36) 5058, Mürted (bab 6) 6931; Müslim, Zekat (bab 47) 1064; İmam Malik Muvatta, Kur'an (bab 4) 10; İbn Hanbel, Müsned III, 56.

⁶⁷ Buhârî, Enbiyâ (bab 6) 3344, Tefsir (bab 10) 4667, Meğâzî (bab 62) 4351, Tevhîd (bab 23) 7432; Müslim Zekât (bab 47) 1064, Ebû Davud Sünen, Sünnet (bab 31) 4764; Nesâî, Sünen Zekât (bab 79) 2577, (bab 26) 4112; İbn Hanbel III, 73.

⁶⁸ İbn Hanbel, Müsned II, 84.

⁶⁹ İbn Hanbel, Müsned II, 84.

⁷⁰ İbn Mâce, Mukaddime, (bab 12) 175.

4.2. 4. Hâricîlerin Alametleri

Murûk hadisinin farklı rivayetlerinde Hâricîlerin alametlerinden de bahsedilmiştir. Buhârî, İbn Hanbel, İbn Mâce ve Nesâî'de onların alametleri ile ilgili pek çok rivayet bulunmaktadır. Buhârî'de yer alan rivayete göre onlar hakkında Peygamberimize bir soru sorulduğunda o bu tür soruya: *"Onların alametleri saçlarını kazıtmaktır veya saçlarını dibinden kestirmektir"* ⁷¹ diye cevap vermiştir. Ebû Davud'ta geçen rivayette ise onların simaları nasıl olacaktır sorusuna peygamberimiz: *"Saçları kazınmış olacaktır"* ⁷² şeklinde cevap vermiştir. İbn Mâce'de Enes b. Malik tarikiyle gelen rivayette ise *"Son zamanlarda veya bu ümmet arasında öyle bir kavim çıkacaktır ki... Onların alâmeti başlarını kazımak suretiyle tıraş olmalarıdır..."* ⁷³ şeklinde tarif edilmiştir. Nesâî'deki rivayette Hâricîlerin alametleri ile ilgili bir soruya peygamber: *"Onların alametleri, saçlarını kökünden kesmeleridir. Bu durum Mesih, Deccal gelinceye kadar devam eder. Mesih, Deccal çıkınca da onunla beraber olurlar. Onlarla karşılaştığınızda öldürün. Onlar mahlukâtın en şerlisidirler."* ⁷⁴ şeklinde yanıtlamıştır.

Acaba bütün Hâricîlerin alametleri saçlarını kökünden kazıtmak mı olmuştur yoksa kendilerini bu tür hallerle diğer insanlardan ayırmak mı istemişlerdir.? Bu özelliğin bütün Hâricîlerde olduğunu söylemek doğru olmasa da Emeviler döneminde Sufriye fırkasından isyan ederek ayrılan Salih b. Muserrih'in öldürülmesi ile Hâricîlerin onun mezarı başında saçlarını tıraş ettikleri ⁷⁵ bilinmektedir.

Buhârî'deki rivayette ise Hz. Ali, Peygamberimizin şöyle söylediğini işittim diyerek Hâricîler, *"Ahir zamanda yaşları küçük, akılları zayıf bir zümre yetişecektir."* ⁷⁶ şeklinde tanıtılmıştır.

Buhârî, Müslim ve İbn Hanbel'de geçen hadislerde Hâricîlerin farklı alametlerinden de bahsedilmiştir. Bu rivayetlerde peygamberin ganimet taksimine itiraz eden ancak Hâricî olduğu düşünülen şahıs ile ilgili bazı özellikler verilmiştir. Muruk hadisinin bazı rivayetlerinin sonlarında Peygamberin ganimet taksimine itiraz eden şahsı kastederek: *"Onu bırakın. Onun bir takım avanesi vardır ki, Onların alâmeti iki pazısından biri kadın memesi gibi yahut öteye beriyeye gidip gelen büyük bir et parçası gibi olan siyah bir adamdır. Onlar İnsanlar (Müslümanlar) arasında bir ayrılma olduğu zaman ortaya çıkarlar."* ⁷⁷ dediği yer almaktadır.

Müslim'in rivayetindeki ravi Zeyd b. Vehb el-Cühenî, Hz. Ali'nin Hâricîler ile yaptığı savaşta bulunduğunu ve o savaşta Hz. Ali'nin öldürülen Hâricîler arasında peygamberin tarif ettiği şekilde iki pazısında yumru gibi et parçası bulunan şahsı görünce tekbir getirerek Allah Rasulünün doğru söylediğini ⁷⁸ bildirmektedir. İbn Hanbel'deki rivayette de ravi Ebû Said el-Hudri, Hz. Ali'nin maiyetinde iken onlarla savaştığını ve o adamı savaş meydanında peygamberin tarif ettiği şekilde gördüğünü ⁷⁹ ifade etmiştir.

⁷¹ Buhârî, Tevhîd (bab 58) 7562, Ayrıca bkz: İbn Hanbel, Müsned III, 64

⁷² Ebû Davud, Sünen Sünnnet, (bab 31) 4765; Ayrıca bkz: İbn Hanbel Müsned III, 224.

⁷³ İbn Mâce, Mukaddime, (bab 12) 175; bkz. İbn Hanbel, Müsned, III, 183.

⁷⁴ Nesâî, Sünen, Kitâbu't-Tahrîmi'd-Dem (bab 26) 4100. Bu hadis İbn Hanbel'in birçok yerinde geçmektedir. Bkz: İbn Hanbel, Müsned, IV, 421,422,424,425.

⁷⁵ İbn Kuteybe, el-Ma'ârif, nşr, Muhammed İsmail es-Sâvî, Beyrut, 1970, s.180.

⁷⁶ Buhârî, Menâkıb (bab 25) 3611; Fezâilu'l-Kur'an (bab 36) 5057, Mürted (bab 6) 6930, Ayrıca bkz: Müslim Zekat (bab 48), 1066, Ebû Davud, Sünnnet (bab 31) 4767, İbn Hanbel, Müsned, I, 131,156.

⁷⁷ Buhârî, Menâkıb (bab 25) 3610, Mürted (bab 6) 6933; Müslim, Zekat (bab 46) 148; İbn Hanbel, Müsned, III, 56.

⁷⁸ Müslim , Zekat (bab 48) 1066. Ayrıca bkz: Ebû Davud Sünnnet (bab 31) 4768, İbn Hanbel, Müsned I, 91-92.

⁷⁹ İbn Hanbel Müsned, III, 33.

4. 2. 5. Hâricîleri Öldürenlere Ahirette Büyük Sevap Vardır

Bu konuyla ilgili rivayetler Buhârî'nin birçok yerinde, Müslim, Ebû Davud, İbn Mâce ve İbn Hanbel'de geçmektedir. Buhârî'de geçen rivayette Hz. Ali Peygamberimizin şöyle söylediğini işittim demiştir: “*Ahir zamanda yaşları küçük, akılları zayıf bir zümre yetişecektir. Onlar halkın en hayırlısı olan peygamberlerin tebliğinden bahsedeceklerdir. Siz onlara nerede karşılaşsanız hemen öldürünüz. Çünkü bunları öldürmekle öldüren kişiye kıyamet gününde sevap vardır.*”⁸⁰ İbn Mâce'de Abdullah b. Mesut tarikiyle gelen rivayette: “*Kim onlara rastlarsa öldürsün. Çünkü onları öldüren kimseler için Allah katında sevap vardır.*”⁸¹ ifadesi vardır. Ebû Davut'ta Ebû Said el-Hudri yoluyla gelen hadiste ise peygamberimiz Şöyle buyurmuştur. “*Gelecekte ümmetimde ihtilaf ve ayrılık olacaktır. Bir cemaat dedi koduyu çok iyi yapacak ama iş yapamayacaklardır... Onları öldürenlere veya onların öldürdüğü kimseye ne mutlu. Kendileri insanları Allah'ın kitabına çağırırlar, oysa kendilerinin Ku'an'la hiçbir ilişkileri yoktur. Onlarla kim savaşırsa Allah'a onlardan daha yakın olur.*”⁸²

4. 2. 6. Murûk Hadisiyle Kastedilenler

Ehl-i Sünnet'in en önemli hadis kaynaklarında geçen ve bazı özelliklerine değindiğimiz muruk hadisiyle ilgili olarak; fukaha, muhaddisler, milel, nihâl, makalat ve fırak yazarları birbirinden farklı birçok yorumlar yapmışlardır.

Hadisin sebebi vürudunda peygamberimizin ganimetleri taksiminde itiraz eden şahısın kimliği konusunda netlik bulunmamaktadır. Bilinmeyen bu şahıs konusunda birçok rivayette o, farklı bir şekilde tanıtılmıştır.⁸³ Bu şahıs bazı rivayetlerde Zü'l-Huveysıra, bazılarında Hurkus b. Zuheyr ve bazılarında ise Zü's-Südeyye olarak geçmektedir. Buhârî'nin bazı rivayetlerinde bu şahsın Abdullâh b. Zü'l-Huveysıra olduğu belirtilir. Ancak diğer bazı rivayetler Zü'l-Huveysıra'nın Hâricî asıllı Hurkus b. Zuheyr'den başkası olmadığını göstermektedir.⁸⁴ Yine hadisin bir kısım rivayetlerinde Zü's-Südeyye ve Mihdac ismi geçmektedir. Ancak rivayetlerin ekseriyeti ittifakla Mihdac'ın isminin Nâfi olduğunu belirtmektedir.⁸⁵ Ebû Davud'da geçen bir rivayette kolunda kadın memesi gibi yumru bulunduğu için ona memeli Nâfi de denmiştir.⁸⁶ Ebu Davud, Mihdac'ın halk arasındaki isminin Hurkus olduğunu söyler. İbn Cevzî ise Mihdac ile Hurkus b. Zuheyr'in aynı şahıs olduğunu belirtir.⁸⁷ Ancak Belâzûrî, Nehrevan savaşında öldürülenleri sayarken Hurkus b. Zuheyr'in öldürüldüğünü ve kolunda kadın memesi gibi yumru bulunan Mihdâc (Zü's-Südeyye)'in de öldürüldüğünü söylemiştir.⁸⁸ Burada Belâzûrî her iki şahsında ayrı kişiler olduğunu söylemektedir. Şehristân'ı de Nehrevan savaşında Hurkus b. Zuheyr'in ismini vermemiş Zü'l-Huveysıra ile Zü's-Südeyye'nin de ayrı ayrı şahıslar olarak

⁸⁰ Buhârî, Menâkıb (bab 25) 3611; Fezâilu'l-Kur'an (bab 36) 5057, Mürted (bab 6) 6930, Ayrıca bkz: Müslim Zekat (bab 48), 1066, Ebû Davud, Sünnet (bab 31) 4767, İbn Hanbel, Müsned, I, 131,156.

⁸¹ İbn Mâce, Mukaddime (bab 12) 168; Ayrıca bkz: Tirmizi, Fiten (bab 24) 2188; İbn Hanbel, Müsned, I, 404.

⁸² Ebû Davud, Sünen (bab 31) 4765; İbn Hanbel, Müsned, III, 224.

⁸³ Bazı rivayetlerde o şahıs sıfatıyla birlikte tanıtılmıştır. Mesela Buhârî'de “İki gözü çökük, yanağının iki elmacığı çıkık, alını yüksek, gür sakallı, başı tıraşlı, elbiselerini yukarı çekmiş” bir kişi olarak tanıtılır. Buhârî, Enbiya (bab 6) 3344. İbn Hanbel'de ise “Saçını usturaya vurdutmuş, iki beyaz elbise giymiş, alnında secde izleri bulunan siyahî bir adam” diye tarif edilir. Bkz. İbn Hanbel, Müsened, V,36,44

⁸⁴ İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, Fethu'l-Bârî bi Şerh-i Sahîhi'l-Buhârî, Beyrut, 1993, XIV, s. 298; İbn Esir, Ali b. Ebil Kerem Muhammed b. Muhammed el-Cezerî, Üsdü'l-Ğâbe fi Ma'rifati's-Sahabe, Beyrut, 1989, II, s. 20.

⁸⁵ Ebû Davud, Sünnet, (bab 31) 4770; Belâzûrî, Ahmed. b. Yahya b. Câbir, Ensâbu'l-Eşraf, thk. Suheyl Zikar-Riyad, Zirikli, Beyrut, 1996, III, s. 149.

⁸⁶ Ebû Davud, Sünnet, (bab 31) 4770.

⁸⁷ İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, Keşfu'n-Nikâb ani'l-Esmâ-i ve'l-el-Kâb, Beyrut, 1993, s. 78.

⁸⁸ Belâzûrî, Ensâbu'l-Eşraf, III, s. 132.

belirtmiştir.⁸⁹ Ayrıca Zü's-Südeyye veya Mihdac isminin karıştırıldığı ve rivayetlere sonradan girdiği kanaatindeyiz. Çünkü sahih hadislerde bu isim zikredilmemiştir.⁹⁰

Murûk hadisine göre Hâricîlerin Kur'an okudukları, çok namaz kılıp oruç tuttıkları, salih amel işledikleri fakat kendileri dışındakileri mürtet gördüklerinden ve mürtetlerin de namazı, orucu ve Kur'an okuması olmadığından Müslümanların bütün ibadetlerini küçümsedikleri anlaşılır. Peygamberimizin "*Namazlarınızı kendi namazlarına göre küçümserler*"⁹¹ demesi buna bir örnektir. Onların Kur'an okumaları, çokça namaz kılıp oruç tuttıkları, salih amel işlemeleri gibi vasıfları övülmesi gereken bir şeydir. Bu tür özellikler hem Kur'an'a hem de sünnete uygundur. Çünkü Kur'an'da "*Allah katında en değerli olanınız, ondan en çok korkanınızdır.*"⁹² buyrulmaktadır.

Hadiste geçen din kelimesi iki anlam taşımaktadır. Birincisi taat yani İmam'a itaat⁹³ ikincisi ise İslâm anlamına gelmektedir. Ancak rivayetlerde İslâm'dan değil de dinden çıkma lafzı kullanılmıştır. Nevevî ve İbn Hacer'e göre dinden çıkan insan fiska düşmüştür. Fakat fasıkın durumu ise İslâm'dan irtidat etmesiyle İslâm'da kalması arasında tartışmalıdır.⁹⁴

Hadiste yer alan "*Onlar Kur'n okurlar ve okudukları Kur'an da boğazlarından öteye geçmez*"⁹⁵ ifadesinden hareketle İmam Nevevî, onların kalplerinin Kur'an'ı idrak edecek güçte olmadığını ve dolayısıyla da onlar ne kadar Kur'an okurlarsa okusunlar ondan faydalanamadıklarını söyler.⁹⁶ Hatta İmam Nevevî ve İbn Hacer'e göre onların kalplerinde Kur'an okuma ve kabul etmede bir kırıktanma dahi yoktur.⁹⁷ Dolayısıyla onlar, Kur'an'ı idrak edemediklerinden, maksadının dışına çıkmışlardır.⁹⁸ Başka bir rivayette "*onların imanları boğazlarından aşağı geçmez*"⁹⁹ ifadesini İbn Hacer; "*Onlar dil ile iman etiklerini söylerler ancak kalp ile iman etmemişlerdir*"¹⁰⁰ şeklinde tarif etmiştir.

Mezhepler Tarihi yazarlarından Şehristânî, Hâricîlerden bahsederken Peygamberin onlar hakkında söylediği hadislere yer vermiştir. Şehristânî'ye göre peygamberin birçok sahih hadis kitaplarında yer alan "*Sizden birinizin namazı ve orucu, onların namazı ve oruçları yanında çok aşağı kalır, fakat onların imanları köprücük kemiğini geçmez*"¹⁰¹ hadisi ile "*Bu adamın soyundan, okun yaydan çıktığı gibi dinden uzaklaşacak bir topluluk ortaya çıkacaktır*"¹⁰² dediği Murûk hadisi Hâricîler ile ilgilidir.¹⁰³ Şehristânî'nin de Sıffin savaşı ve tahkim

⁸⁹ Şehristânî, el-Milel, s. 134.

⁹⁰ Bu hadislere bkz: Buharî, Mürted, (bab 6) 6931. Menâkıb (bab 36) 5057, Müslim, Zekât, (bab 48)1066, Ebû Davud, Sünnet (bab 31) 4767.

⁹¹ Buharî, Menâkıb (bab 25) 3610, Mürted (bab 6) 6933. Ayrıca Bkz: Müslim, Zekat (bab 47) 148; İbn Hanbel, Müsned III, 56.

⁹² Hucurât, âyet 14.

⁹³ Nevevî, Şerhu Müslim, VII, s. 142; İbn Hacer, Fethü'l-Bârî, VIII, s. 396.

⁹⁴ Nevevî, Şerhu Müslim, VII, s. 142; İbn Hacer, Fethü'l-Bârî, XIV, s. 307.

⁹⁵ Buharî, Menâkıb (bab 25) 3610, Mürted (bab 6) 6933. Ayrıca Bkz: Müslim, Zekat (bab 47) 148; İbn Hanbel, Müsned III, 56.

⁹⁶ Nevevî, Şerhu Müslim, VII, s. 141

⁹⁷ Nevevî, Şerhu Müslim, VII, s. 141; İbn Hacer, Fethü'l-Bârî, VIII, s. 396.

⁹⁸ İbn Hacer, Fethü'l-Bârî, VIII, s. 396.

⁹⁹ Buharî, Menâkıb (bab 25) 3610, Mürted (bab 6) 6933. Ayrıca Bkz: Müslim, Zekat (bab 47) 148; İbn Hanbel, Müsned III, 56.

¹⁰⁰ İbn Hacer, Fethü'l-Bârî, VIII, s. 396.

¹⁰¹ Buharî, Menâkıb (bab 25) 3610, Mürted (bab 6) 6933. Ayrıca bkz: Müslim, Zekat (bab 47) 144,145, 148; İbn Hanbel, Müsned III, 56.

¹⁰² Buharî, Mürted (bab 6) 6933. Ayrıca bkz: Müslim, Zekat (bab 47) 148; İbn Hanbel, Müsned III, 56.

¹⁰³ Şehristânî, el-Milel, s. 134.

meselesi ile tarihi olayların yaşanması sonucu peygamberin bu sözlerinin Hâricîlere yönelik söylediğine dair yorum yaptığı görülmektedir.

Buharî'de geçen rivayette Yuseyr b. Amr, Sehl b. Hunejf'e: Sen peygamberden Hâricîler hakkında herhangi bir şey söylerken işittin mi? şeklindeki sorusuna “*Peygamberin elini Irak tarafına uzatarak onları tarif ettiğini duydum*”¹⁰⁴ diye cevap verdiği bildirilmiştir. Abdullah b. Ömer'den gelen rivayette Abdullah b. Ömer, Harûriyye'yi zikrederek onlar hakkında peygamberin söylediklerini nakletmiştir.¹⁰⁵

Rivayetlerde satır aralarında geçen ifadelerle göre Murûk hadisinin Nehrevan ehliyle, alakalı olduğu söylenebilir. Müslim ve İbn Hanbel'de geçen Ebu Said'in “*Ey Iraklılar, siz onlarla savaştınız*”¹⁰⁶ dediği rivayette sanki Nehrevan savaşı anlatılmıştır. Hatta yine İbn Hanbel'in rivayetindeki ravi Ebû Kuseyr Nehrevan savaşında Hz. Ali'nin saflarında olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁷ Öte yandan Müslim'de geçen rivayette de Nehrevan savaşında Hâricî liderlerinden Abdullah b. Vehb er-Rasibî'nin Hz. Ali'nin askerleri tarafından öldürüldüğü belirtilmiştir.¹⁰⁸

Müslim'in rivayetindeki ravi Zeyd b. Vehb el-Cühenî, Hz. Ali'nin Hâricîler ile yaptığı savaşta bulunduğunu ve o savaşta Hz. Ali'nin öldürülen Hâricîler arasında peygamberin tarif ettiği şekilde iki pazısında yumru gibi et parçası bulunan şahsı görünce tekbir getirerek Allah Rasulünün doğru söylediğini¹⁰⁹ bildirmektedir. İbn Hanbel'deki rivayette ravi Ebû Said el-Hudri, Hz. Ali'nin maiyetinde iken onlarla savaştığını ve o adamı savaş meydanında peygamberin tarif ettiği şekilde gördüğünü¹¹⁰ söylemektedir.

Dolayısıyla rivayetlerde açıkça belirtildiği gibi Muruk hadisinin bazı tariklerinin doğrudan olmasa da dolaylı olarak Hz. Ali'nin Nehrevan'da savaştığı ve Hâricîlerle alakası olduğu söylenebilir. Çünkü Nehrevan'da Hâricîlerle savaştıktan sonra ortaya çıkan manzara karşısında Hz. Ali, hadiste anlatılanlara göre peygamberin Hâricîleri kastetmiş olabileceğini düşünmüş olabilir. Mesela Hz. Ali Nehrevan savaşında: “*Kuvvetle muhtemel peygamberin tarif ettiği o kavim işte bunlardır*”¹¹¹ sözüyle hadisi yorumlamaya çalışmıştır. Yoksa peygamberin doğrudan Hâricîlere yönelik bir sözü olduğunu söylemek doğru olmasa gerek. Hz. Ali'nin yaptığı gibi Muruk hadisi zamanla meydana gelen tarihi ve siyasi olaylara istinaden Hâricîleri kastettiği şeklinde yorumlanmıştır. Hatta hadis alimlerinden Buhari de bu şekilde yorumlayarak Sahih'inde “*Bâbü'l Hâvâric*” başlığı altında bu tür rivayetler yer vermiştir.

Muruk hadisinin bazı rivayetlerinin sonunda Peygamberin: “*Onları bulduğumuz yerde öldürünüz. Zira onları öldürene veya onlar tarafından öldürülenlere Allah katında kıyamet günü sevap vardır.*”¹¹² dediği kaydedilmiştir. Aynı şekilde bazı rivayetlerin de sonlarında Peygamberin Hâricîleri kastettiği zannedilerek onları insanların ve hayvanların en şerlisi¹¹³ olarak tarif ettiği bildirilmiştir. Gerçekten de peygamberimiz Müslümanları karşı karşıya

¹⁰⁴ Buhari, Mürted (bab 7) 6934.

¹⁰⁵ Buhari, Mürted (bab 6) 6932.

¹⁰⁶ Müslim, Zekât (bab 47), 1065; İbn Hanbel, Müsned, III, 5.

¹⁰⁷ İbn Hanbel, Müsned, I, 88.

¹⁰⁸ Müslim, Zekât (bab 48) 1066.

¹⁰⁹ Müslim Zekat (bab 48) 1066. Ayrıca bkz: Ebû Davud Sünnet (bab 31) 4768, İbn Hanbel, Müsned I, 91-92.

¹¹⁰ İbn Hanbel, Müsned, III, 33.

¹¹¹ Müslim, Zekat (bab 48) 1066.

¹¹² Buhârî, Menâkıb (bab 25) 3611; Fezâilü'l-Kur'an (bab 36) 5057, Mürted (bab 6) 6930, Ayrıca bkz: Müslim Zekat (bab 48), 1066, Ebû Davud, Sünnet (bab 31) 4767, İbn Hanbel, Müsned, I, 131,156.

¹¹³ Müslim, Zekât, (bab 49) 1067,158, bkz: İbn Mâce, Mukaddime (bab 12) 170; Dârimî, Sünen, Cihad (bab 39) 2344; İbn Hanbel, Müsned, V, 31.

getirecek aşağılayıcı, dışlayıcı ve ötekileştirici bu tür sözler söylemiş olabilir mi? Peygamberimizin böyle sözler söylemesi mümkün değildir. Öte yandan bu sözler bazı rivayetlerde yer alırken bazılarında ise yer almamıştır.

Buharî, Müslim, İmam Malik ve İbn Hanbel gibi muteber olarak tanınan muhaddsilerin kitaplarında geçen asıl Murûk hadisi şu şekildedir: “Sizin İçinizden öyle zümreler türeyecektir ki, siz onların namazları yanında kendi namazlarınızı, onların oruçları yanında kendi oruçlarınızı, onların iyi işleri yanında kendi iyi işlerinizi küçük göreceksiniz. Onlar Kur’an okuyacaklar fakat Kur’an hançerelerini geçmeyecektir.”¹¹⁴ Bunların dışında yer alan rivayetlerde hadisin son kısımlarına “Onlar, okun avı delip çıktığı gibi dinden çıkacaklar”, “Onları bulduğunuz yerde öldürün” veya “Onlar, yaratılmışların en şerlileridir” gibi sözler peygambere nispet edilmiş sözler olabilir. Yine bu sözler, Hâricîlerin tarih sahnesine çıkmasıyla, fikirleri ve faaliyetleriyle İslam toplumunu rahatsız etmesi neticesinde muhalifler tarafından onlar aleyhine söylenmiş sözlerdir denebilir. İbn Teymiyye, Peygamberin Hâricîlerin öldürülmesini emrettiğini ve sahabe ile İslâm âlimlerinin de bu konuda ittifak ettiklerini¹¹⁵ söylese de Heysemî, bu konunun hadise sonradan ilave edildiği görüşündedir.¹¹⁶ Ancak Osmanlı'nın son dönem ulemasından Harputî *Kelâm Tarihi* adlı eserinde Hâricîlerden bahsederken bu hadisi zikretmiş ve peygamberimizin onlar hakkında söylediğini belirtmiştir.¹¹⁷

Öte yandan Murûk hadisi aynı zamanda ğaybî bir haberdir. Hatipoğlu, vahiy olmadan ğaybe dair hiçbir haber veremeyeceği görüşündedir.¹¹⁸ Dolayısıyla Hatipoğlu, Murûk hadisinin tamamını peygambere verdirtilen bir malumat olarak görmekte ve bu hadisle ilgili bütün rivayetleri reddetmektedir.¹¹⁹ Hatipoğlu'na göre Muruk hadisinde Hâricîlerin nesepleri, Peygamberi adil olmamakla itham eden gerçekte tamamen meçhul bir şahsiyet olan Temim kabilesinden ve Hakem olayında Hz. Ali'ye muhalefet eden ilk Hâricî liderlerden Hurkus b. Zuheyr'e dayandırılmıştır. Onların özellikleri; başları traşlı yeni yetişme hayalperest adamlar şeklinde belirtilmiştir. Dini yönden hayırlı kimselerin ağzıyla konuşturulmuş, İcraatları ise Müslümanları öldürüp putperestlere dokunmamak¹²⁰ şeklinde ifade edilmiştir.

Ona göre Hâricîlerin tarih sahnesinde ümmet fertleri üzerinde çok derin tesirleri olması nedeniyle ümmetin onlara duyduğu nefret sonucu bu hadisler meydana gelmiştir. Mesela hadiste geçen “Onlar, okun avı delip çıktığı gibi dinden çıkacaklar”, “Onları bulduğunuz yerde öldürün”, “Onları katledenlere ahirette büyük ecir vardır” veya “Onlar, yaratılmışların en şerlileridir” gibi sözler Ehl-i Sünnet'in görüşleri olarak peygambere nispet edilmiş sözlerdir.¹²¹

Nâyif Mahmud Mâruf, Muruk hadisini Hatipoğlu'ndan farklı olarak değerlendirmiştir. Ona göre Murûk hadisi sıhhatli bir hadistir. Ancak hadiste Hâricîler kastedilmemiştir. Hâricîlerin tarih sahnesindeki faaliyetleri bu hadisle örtüştüğü için hadisin Hâricî hareketinin zuhurundan sonra onlar hakkında söylendiği kabul görmüştür.¹²²

¹¹⁴ Buharî, Fedâilu'l-Kur'an (bab 36) 5058, Mürted (bab 6) 6931, Müslim, Zekât (bab 47) 1064; İmam Malik Muvatta, Kur'an (bab 4) 10; İbn Hanbel Müsned, III, 60.

¹¹⁵ İbn Teymiyye, Minhâcü's-Sünne, I, s. 68.

¹¹⁶ Heysemî, Nureddin Ali b. Ebû Bekr, Mecmeu'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid, Beyrut, 1967, VI, s. 231.

¹¹⁷ Harputî, Abdullatif, Kelâm Tarihi, sad. Muammer Esen, Ankara 2014, s. 73.

¹¹⁸ Hatipoğlu, Siyasî-İctimâî Hadiseler, s. 5.

¹¹⁹ Hatipoğlu, Siyasî-İctimâî Hadiseler, s. 40.

¹²⁰ Hatipoğlu, Siyasî-İctimâî Hadiseler, s. 40-41.

¹²¹ Hatipoğlu, Siyasî-İctimâî Hadiseler, s. 40-41.

¹²² Marûf, Nâyif Mahmud, el-Havâricu fi'l-Asri'l-Emevî, Beyrut, 1981, s. 19.

4. 3. Müteabbid Hadisi (Namaz Kılan Hâricîyi Öldürün Dediği Hadis)

Bu hadis, Ebu Said el-Hudri ve Ebu Bekr olmak üzere iki sahabe tarafından rivayet edilmiştir ve sadece İbn Hanbel'de geçmektedir. İbn Hanbel'de geçen Ebu Said el-Hudri'nin rivayetinde bildirdiğine göre Ebu Bekir peygamberin yanına geldi ve şöyle söyledi: “ Ey Allah'ın Rasulü ben şöyle şöyle olan bir vadiden geçerken bir adam ta'dile riayet ederek huşu içinde namaz kılıyordu dedi. Peygamber de Ebu Bekir'e “git ve onu öldür...” dedi ve hadis sonu da: “Şüphesiz bu adam ve arkadaşları Kur'an okurlar ve okudukları Kur'an onların boğazlarından öteye geçmez. Onlar okun avı delip çıkması gibi dinden çıkarlar. Sonra ok çıktığı yere dönünceye kadar onlar dine geri dönmeyiz. Onları öldürünüz. Onlar mahlûkatın en şerlileridirler.”¹²³ şeklinde geçmektedir.

İbn Hanbel'de geçen diğer rivayette Ebu Bekr'in şöyle dediği nakledilir: “Peygamber namazını bitirmek üzere olan bir adamın yanına gitmişti. Geri döndüğünde o adamı tekrar namaz kılarken gördü ve bu adamı kim öldürecek? dedi. Bir adam kılıcını çekerek ayağa kalktı ve “Ey Allah'ın Nebisi sen hem babam hem anamsın. Secde eden, şehadet kelimesi getiren bir adamı nasıl öldürebilirim dedi. Sonra peygamber tekrar: “Bu adamı kim öldürecek? dedi. Bir adam, ben dedi ve kılıcını çekti, secde eden ve Lâilâhe İllallah Muhammedün Resulullah diyen bir adamı nasıl öldürebilirim dedi. Bunun üzerine Peygamber şöyle dedi: “Muhammed'in nefesine yemin ederim ki eğer onu öldürseydiniz. Fitnenin başı ve sonu olurdu.”¹²⁴

Rivayetlerde bazı problemlerin varlığı söz konusudur. Metin olarak bu rivayetlere bakıldığında Ebu Said'in rivayetinde Ebû Bekr, namaz kılan o adamı görünce, Ebû Bekir'den gelen rivayette peygamberin o adamı gördüğü ifade edilmiştir. Öte yandan rivayetlerde namaz kılan o adamın iradesine yer verilmediği gibi bu adam hakkında da bilgi verilmemiş, müphem kalmıştır. Bu hadisin Muruk hadisiyle alakalı olduğunu söyleyen İbn Hacer buradaki müphem şahsın, Muruk hadisinde “adil ol” diyen şahıs olduğunu belirtmiştir.¹²⁵ Ayrıca Ebu Said el-Hudri'den gelen “Şüphesiz bu adam ve arkadaşları Kur'an okurlar....” ifadesi Muruk hadisinde de geçtiğinden İbn Hacer şerhinde bu rivayetin Hâricîlerle alakalı olduğunu belirtmiştir.¹²⁶

Diğer taraftan İbn Hacer, her ne kadar da hadisteki müphem şahsın Zü'l-Hüveysıra olduğunu iddia etse de, o peygambere kaba davranmıştır. Oysa bu hadisin bütün rivayetlerindeki müphem şahs, Zü'l-Hüveysıra'nın aksine çokça ibadet etmekle ve mütevazı bir tavırla vasıflandırılmıştır.

Peygamberin gözle görülür hiçbir açık sebep göstermeden ibadet eden birisinin öldürülmesine emir vermesi tezat teşkil emektedir. Çünkü Muruk hadisinde geçtiği üzere peygamber kendisine kaba davranan Zü'l-Hüveysıra'yı öldürmek isteyenlere, “insanların, peygamber ashabını öldürtüyor demeleri endişesiyle” izin vermemiştir. Oysa bu hadiste peygamber Ebu Bekir'e git namaz kılan o adamı öldür” emrini vermesi tezat oluşturmaktadır.

Aslında Müteabbid hadis diye isimlendirdiğimiz bu rivayetler Muruk hadisinin başka bir varyantı olduğunu göstermektedir. Ancak İbn Hanbel'de geçen Ebu Said el-Hudri'nin rivayetinde, Muruk hadisinin baş tarafında geçen “git ve onu ölür” gibi sözler Hâricîlerin muhalifleri tarafından peygambere nisbet ettikleri ilave sözlerdir denebilir.

¹²³ İbn Hanbel, Müsned, III, 15.

¹²⁴ İbn Hanbel, Müsned, III, 15.

¹²⁵ İbn Hacer, Fethu'l-Bârî, XIV, 305.

¹²⁶ İbn Hacer, Fethu'l-Bârî, XIV, 305.

4. 4. Peygamberin: “Müslümanlar arasında bir ayrılık çıktığı zaman, dinden çıkan bir taife zuhur eder. Onları iki taifeden Hakk’a en yakın olan öldürür” dediği Hadis.

Bu hadis sahabeden sadece Ebu Said el-Mudri’den Ebu Nadra ve Dahhak el-Mișrâkî tarihiyle rivayet edilmiştir. Bu rivayetler Müslim, Ebu Davud ve İbn Hanbel’de geçmektedir. Ebu Nadra’dan gelen bir rivayette Ebu Said el-Hudrî Peygamberin: “*Müslümanlar arasında bir ayrılık çıktığı vakit dinden çıkan bir taife zuhur eder. Onları, iki taifeden Hakk’a en yakın olan öldürür.*”¹²⁷ şeklinde buyurduğunu rivayet etmiştir

Müslim ve İbn Hanbel’de geçen ve Ebu Nadra’dan gelen başka bir tarikle Ebu Said Peygamber: “*Ümmetim içinde meydana gelecek, Müslümanlar arasında bir ayrılık meydana geldiği zaman çıkacak ve alametleri de başlarını traş etmek olan bir kavmi zikretti ve “onlar halkın en şerlileridirler. Onları iki taifeden Hakk’a en yakın olan öldürür.*”¹²⁸ dediğini rivayet etmiştir.

Dahhak el-Mișrakî tarihiyle gelen hadiste ise Ebu Said el-Hudrî, Peygamberin: “*Büyük bir ihtilafa yol açan bir ayrılık zamanında ortaya bir kavim çıkacak ki onlarla, iki taifenin Hakk’a en yakın olanı savaşıacaktır.*”¹²⁹ dediğini rivayet etmiştir.

Bu hadisin zahiri tarihi bir hadiseyi hatırlatmaktadır. Bu itibarla hadiste kastedilen iki taifeden maksat Hz. Ali ile Muaviye taraftarları kastedilmiş olabilir. Bu iki tarafta Siffin’da karşı karşıya gelmişlerdi.¹³⁰ Bu rivayetler Nehrevan ehline dair açık bir beyan olmasa da onlara işaret ettiği söylenebilir. Yine hadiste geçen “*Müslümanlar arasında bir ayrılık çıktığı vakit dinden çıkan bir taife zuhur eder. Onları, iki taifeden Hakk’a en yakın olan öldürür.*”¹³¹ şeklindeki Peygamberin bu sözü, Siffin savaşına ve Ali-Muaviye taraftarlarına işaret etmiş olabilir. Öte yandan Ali ile Muaviye arasında çıkan Siffin savaşı sonucunda tahkimin kabul edilmesiyle Hz. Ali’yi terk eden Hâvâric adında üçüncü bir taife zuhur etmiş¹³² bu üçüncü taife olan Hâricîlerle de Hz. Ali Mücadele etmişti.

Hadiste geçen “*her iki taifeden Hakk’a en yakın olan onları öldürür*” sözü Hakk’a en yakın olma, Hz. Ali ile Muaviye arasında görecelidir. Her iki taraf da muayyen bir derecede yok olmuş zarar görmüştür. Buhari, Müslim ve İbn Hanbel’de Ebû Hureyre’den sahih bir senetle gelen şu hadis olaya ışık tutmaktadır. “*Davaları bir olan iki büyük taife aralarında savaşmış büyük bir katliam yapıncaya kadar kıyamet kopmayacaktır.*”¹³³ Hadis şarihleri iki taifeden maksadın Ali ve Muaviye taifesi olduğu konusunda ittifak etmişlerdir.¹³⁴ Aynî ise bunlardan farklı olarak iki taifeden maksadın Ali taifesi ve Cemel ehli olduğunu söylemiştir.¹³⁵

Hadisin bazı lafızları Muruk hadisinde de geçmiştir ve onun bir varyantı gibidir. Ayrıca Muruk hadisinde olduğu gibi bu hadise de “*aralarında bir marika çıkar*” sözünün ilave edildiği kanaatindeyiz. Dolayısıyla bu hadisin Muruk hadisinde olduğu gibi Hâricîlere yönelik olduğunu

¹²⁷ Müslim, Zekât (bab 47) 150,151, 152, (1065); Ebu Davud, Sünnet (bab 31) 4667, İbn Hanbel, Müsned, III, 25, 32, 48, 64, 79.

¹²⁸ Müslim, Zekât (bab 48) 149, (1065); İbn Hanbel Müsned, III, 5.

¹²⁹ Müslim, Zekât (bab 47) 153, (1065); İbn Hanbel Müsned, III, 82.

¹³⁰ Taberi, Tarih, VI, S.26-27.

¹³¹ Müslim, Zekât (bab 47) 150,151, 152,(1065); Ebu Davud, Sünnet (bab 31) 4667, İbn Hanbel, Müsned, III, 25, 32, 48, 64, 79.

¹³² Taberi, Tarih, VI, s. 37-38.

¹³³ Buhari, Mürted (bab 8) 6935, Fiten, (bab 5) 7121; Müslim, Fiten (bab 4) 18, İbn Hanbel Müsned, II, 313, 503

¹³⁴ İbn Hacer, Fethu’l-Bârî, XIV, s. 310; Kastallânî, Ahmed b. Muhammed, İrşâdu’s-Sârî İf Şerhi Sahîhi’l-Buharî, Beyrut, 1304, X, s. 89.

¹³⁵ Aynî, Umdetü’l-Kârî, IV, s. 90.

söylemek yanlıştır. Çünkü hadisin Hâricîlere yönelik söylendiği açık değildir. Sadece tarihi bir vakanın gerçekleşmesi sonucu Hâricîlere yönelik olduğuna dair yorumlar yapılmıştır. Aynı zamanda bu hadisin siyasi gayelere yönelik muhaliflerce söylenme ihtimali olduğu gibi Hz. Ali taraftarı bir çevrenin de ürünü olabilir.¹³⁶

Sonuç

İslam tarihinin ilk dönemlerinde ortaya çıkan Hâricîlerin, Hz. Osman, Hz. Ali ve birçok sahabeyi öldürmesiyle, kendileri gibi düşünmeyen Müslümanlara karşı yaptıkları katliamlarla, toplum vicdanında olumsuz etkileri olduğu kuşkusuzdur. Diğer taraftan başta imâmet meselesi olmak üzere birçok farklı fikirleriyle de insanların zihinlerinde kötü izlenimler bırakarak Müslümanların hedefi haline gelmişlerdir.

Hâricîlere karşı beslenen kin ve nefret duyguları, onlar aleyhine bir hareket doğurmuş ve dolayısıyla da onları tahkir etme, kınama ve kötülleme propagandası yapılmıştır. Dolayısıyla gerek Ehl-i Sünnet ve gerekse de Şiîler, hadis sahasına yönelik eserlerde Hâricîler aleyhine hadis edebiyatı oluşturmuşlardır.¹³⁷

Kütüb-i Tis'a'da Hâricîlerin uydurduğu hadislerin değil de daha çok muhalifleri tarafından Hâricîler aleyhine uydurulan hadislerin varlığı söz konusudur. Kütüb-i Tis'a'da Hâricîlerle ilgili olduğu zannedilen hadislerde özetle şu ifadeler geçmektedir:

- Âhir zamanda ortaya çıkacaklardır.
- Yaşları küşük, akılları az ve tecrübesiz olacaklardır.
- Peygamberin sözlerinden bahsedeceklerdir.
- Okun avı delip çıktığı gibi şiddetle İslâm dininden çıkacaklardır.
- İmanları ve okudukları Kur'an boğazlarından öteye geçmeyecektir.
- Görüldükleri yerde öldürülmelidirler.
- Onları öldürenlere kıyamet günü sevap vardır.
- Onların; namaz, oruç ve iyi amelleri yanında yaptıklarınız küçük kalacaktır.
- Müslümanları öldürecekler de putperestlere dokunmayacaklardır.
- Alametleri saçlarını kökünden kazıtmak olacaktır.
- Zulmeden bir kavim olacaklardır.
- Bütün mahlûkâtın en şerirleridirler.
- İki taifeden Hakk'a en yakın olan biri tarafından öldürüleceklerdir.
- Cehennem ehlinin köpekleridir.
- Müslüman iken kâfir olmuşlardır.

Sadece İbn Mâce ve İbn Hanbel'de geçen ve lafzen Hâricîlerle doğrudan ilgili olan “*el-Havâricu Kilâbu'n-Nâr*” diye isimlendirilen hadis peygambere dayandırılan mevzu bir hadistir.¹³⁸ Ebû Ümâme tarikiyle gelen bu hadis, Hâricî karşıtlarınca bir savaştan sonra söylenmiş ve sonra da Ebû Ümame'ye bu sözü peygamberden işittim diye söylenmeye çalışılmıştır. Oysa Havâric lafzı peygamber zamanında kullanılmamış ancak daha sonra kullanılmaya başlanmıştır.¹³⁹ Kütüb-i Tis'a'daki hadisler içinde Hâricî ismi geçen tek hadis ise budur.

Hâricîlerle ilgili olduğu söylenen, hadis kitaplarını bir hayli meşgul eden ve başta Ebû Saîd el-Hudrî olmak üzere birçok sahabe tarafından rivayet edilen Murûk hadisi sahihtir. Sahih

¹³⁶ Hatipoğlu, Siyasi-İctimâî, Hadiseler, s. 34.

¹³⁷ Ahmet Emin, Fecru'l- İslâm, s. 261.

¹³⁸ Edelibî, Salahaddin, Menhecü Nakdi'l-Mutûn, Beyrut, 1983, s. 349.

olan bu hadisin Buhari, Müslim, İmam Mâlik ve İbn Hanbel'de geçen asıl metni şöyledir: “Sizin içinizden öyle zümreler türeyecektir ki, sizin onların namazlarının yanında kendi namazınızı, onların oruçları yanında kendi oruçlarınızı, onların iyi işleri yanında kendi iyi işlerinizi küçük göreceksiniz. Onlar Kur'an okuyacaklar, fakat Kur'an hançerelerini geçmeyecek. Onlar, okun avı delip geçtiği gibi dinden çıkacaklar...”¹⁴⁰ Bu hadisin Hâricîler için söylendiğini düşünmek yanlıştır. Ancak bu hadisin onların Siffin savaşı, Hakem olayı ve Nehrevan savaşında ortaya koydukları tavırlarla uyuşmasından dolayı Hâricîlere yönelik olduğu zannedilmiştir. Diğer taraftan da Hâricîlerin muhalifleri tarafından hadisin başlarına ve çoğunlukla son kısımlarına “Onlar, okun avı delip çıktığı gibi dinden çıkacaklar”, “Onları bulduğunuz yerde öldürün”, Onları katledenlere ahirette büyük ecir vardır” veya “Onlar, yaratılmışların en şerhileridir” gibi sözler peygambere nisbet edilerek ilave edilmiştir. Hatipoğlu'nun belirttiği gibi bu sözler, Ehl-i Sünnet'in görüşleri olarak peygambere nispet edilmiş sözlerdir. Aslında hadisin sahih olan kısmı peygamberin geleceğe yönelik bir tahmini söz konusu olabilir. Aksi takdirde Hâricîler gibi belli bir topluluğa yönelik olduğunu söylemek yanlıştır çünkü hadisle örtüşen birçok topluluklar vardır.

Kısaca söylemek gerekirse, Kütüb-i Tis'a'da Peygamberin direk Hâricîleri hedef alarak söylediği herhangi bir hadisine rastlanılmamıştır. Hâricîlerle ilgili olduğu zannedilen mevcut hadislerin ise bir kısmı istikbale dair haberlerdir. Ancak peygamberin vahiy olmadan istikbale dair hiçbir haber vermeyeceği de açıktır. Bizleri bu tür yanlışlara sürükleyen asıl mesele hadis imamlarının hadisleri anlama, yorumlama ve tasnifleri olmuştur.

KAYNAKLAR

- Accâc, Hatib Muhammed, (1963), es-Sünne Kable't-Tedvîn, Kahire
- Ahmet Emin, (1965), Fecru'l- İslâm, Kahire
- Akbulut, Ahmet, (1992), Sahabe Devri Siyasi Hadiselerinin Kelâmi Problemlere Etkileri, Birleşik Yayıncılık, İstanbul
- Âşık, Nevzat, (1981), Sahâbe ve Hadîs Rivâyeti, Akyol Neşriyat, İzmir
- Aynî, Muhammed b. Ahmed, (trz), Umdetü'l-Kârî Şerh-i Sahîhi'l-Buhârî, Beyrut
- Bağdâdî, Abdu'l Kâhir b. Muhammed, (2009), el-Fark Beyne'l Fırak, Lübnan
- Belâzurî, Ahmed. b. Yahya b. Câbir, (1992), Ensâbu'l-Eşrâf, thk. Suheyl Zikar Riyad
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, (1992), el-Câmi'u's-Sahîh, I-II, (nşr.: M. Fûad Abdulbâkî), İstanbul
- Çağatay, Neşet- Çubukçu, İ. Agah, (1976), İslâm Mezhepleri Tarihi, Ankara
- Ebû Zehv, Muhammed b. Muhammed, (1958), el-Hadis ve'l-Muhaddisûn İnâyetü'l-Ümmeti'l-İslâmiyyeti bi's-Sünneti Nebeviyye, Mısır
- Ed-Dîmeşkî, Abdu'l-Hâdî, (1989), Tabakâtu'l-Ulemâi'l-Hadis, (thk: el-Bûsî Ekrem), Beyrut
- Edelibî, Salahaddin, (1983), Menhecü Nakdi'l-Mutûn, Beyrut

¹³⁹ Aynî, Muhammed b. Ahmed, Umdetü'l-Kârî Şerh-i Sahîhi'l-Buhârî, Beyrut, trz. XXIV, s. 90.

¹⁴⁰ Buharî, Fedâilu'l-Kur'an (bab 36) 5058; Mürted (bab 6) 6931; Müslim, Zekât (bab 47), 1064; İmam Mâlik, Muvatta, Kur'an (bab 4) 10; İbn Hanbel, Müsned, III, 60.

- Erul, Bünyamin, (2007), “Rebî b. Habîb”, Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), XXXIV, s.494-495, İstanbul 2007
- Eş'ârî, İmam Ebu'l Hasan Ali b. İsmâil, (2009), Makâlâtü'l-ıyyîn ve İhtilafu'l-Musallîn, I-II,(thk: Na'im Hüseyin Zerûzuru), Lübnan
- Fazlurrahman, (1981), İslâm, (çev: Mehmet Dağ-Mehmet Aydın), İstanbul
- Fığlalı, Ethem Ruhi, (1983), İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri, Ankara
- Goldziher, İgnaz, (1952), Etudes Sur La Tradition, İslamique Paris
- Harputî, Abdullatif, (2014), Kelâm Tarihi, (sad. Muammer Esen), Ankara
- Hatîb el-Bağdâdî, (1357), el-Kifâye fi İlmu'r-Rivâye, Haydarabad
- Hatiboğlu, Mehmed Said, (1968), Hz. Muhammed'in Vefatından Emevîlerin Sonuna Kadar Siyasî-İctimâî Hâdiselerle Hadis Münasebetleri, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara
- Heysemî, Nureddin Ali b. Ebû Bekr,(1967), Mecmeu'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid, Beyrut
- İbn Cevzî, (trz), Ebu'l-Fereç Abdurrahman, Telbîsu İblîs, yy.
- İbn Esir, Ali b. Ebil Kerem Muhammed b. Muhammed el-Cezerî, (1989), Üsdü'l- Ğâbe fî Ma'rifati's-Sahabe, Beyrut
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, (1993), Fethu'l-Bârî bi Şerh-i Sahîhi'l-Buharî, Beyrut
- İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed (164/241), (1995) Müsned, (şrh: Hamza Ahmed el-Zeyn) Darulhadis Birinci Baskı, Kahire
- İbn Kuteybe, (1970), el-Ma'ârif, (nşr, Muhammed İsmail es-Sâvî), Beyrut
- İbn Mâce, İmam Hafız Ebî Abdillah Muhammed İbn Yezid b. Mâce el Kazvînî, (209/273 h)(2009), Sünen, (thk: Şuayb el-Arnâvud, Adil Mürşid Muhammed Kamil Karahbelli, Abdullatif Herzullah), Müessesetürrisale Birinci Baskı Dımeşk/Suriye
- İbn Nedim, Ebu'l-Fereç Muhammed b. İshak, (1978), el-Fihrist, Beyrut
- İbn Ömer el-Ezdî el-Basrî er-Rebî' b. Habîb, (trz), el-Câmiu's-Sahih: Müsnedü'l-İmam er-Rebi' b. Habîb, Mısır
- İbn Teymiyye, Ebu'l-Abbas Takiyüddin Ahmed b. Abdu'l-Hâlim, (1986), Minhâcü's-Sünneti'n- Nebeviyye fi Nakdi'l-Kelâmi'ş-Şîa ve'l-Kaderiyye, (thk.: Muhammed Reşid Sâlim)
- İbnü Ebi'l-Hadîd, (1983), Şerhu Nehci'l Belâğa, (thk.: Heyet), Beyrut
- İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Fereç Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, (1966), el-Mezû'ât, (thk:Abdurrahman Muhammed Osman), Medine
- , (1993), Keşfu'n-Nikâb ani'l-Esmâ-i ve'l-el-Kâb, Beyrut
- Iyâz, Kadı b. Musa el-Yahsub, (1970), el-İmlâ ilâ M'arifeti'r-Rivâye, Kâhire
- Kandemir, Yaşar, (1991), Mevzû Hadisler, İstanbul
- Kastallânî, Ahmed b. Muhammed, (1304), İrşâdu's-Sârî lî Şerhi Sahîhi'l-Buharî, Beyrut

- Koçyiğit, Talat, (1967), “Mevzû Hadislerin Zuhuru”, AÜİFD, c. XV, sy. I, s. 57- 68, Ankara
- Marûf, Nâyif Mahmud, (1981), el-Havâricu fi'l-Asri'l-Emevî, Beyrut
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî, (1992), el- Câmî'u's- Sahîh, I-III,(nşr: M. Fûad Abdalbâkî), İstanbul
- Rayyıs, Muhammed Ziyauddin, (1995), İslâm'da Siyasî Düşünce Tarihi, (çev.: İbrahim Sarımsı), İstanbul
- Şehristânî, Ebu'l Feth Muhammed b. Abdulkarim, el-Milel ve'n-Nihal, (2008), I-II, (thk:Emir Ali Fehnâ ile Ali Hasan Fâur), Dâru'l Marife, Lübnan
- Şeybe, Abdulkâhir, (1995), Çağdaş Dünya Dinleri ve Mezhepleri, (çev: Osman Cilacı)İstanbul
- Sıbâî, Mustafa, (1989), İslâm Hukukunda Sünnet, (çev.: Kâmil Tunç), İstanbul
- , (1978), es-Sünnetü ve Mekanetuha fi't-Teşri'i'l- İslâmi, el-Mektebü'l-İslâmî, Dımeşk
- Suyûtî, Celâleddin Ebu'l-Fadl b. Ebî Bekr,(1959), Tedrîbu'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî,(thk: Abdülvehhâb Abdullatif), Mısır
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, (1987), Târihu'l-Ümem ve'l-Mulûk, Beyrut
- Tûayme, Sâbir, (trç), el-İbâdiyye Akîdeten ve Mezheben, Beyrut
- Yalkaya, M. Şerefeddin, (1930), “İslâm'da İlk Fikrî Hareketler ve Dinî Mezhepler”, Darulfünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası, c. IV, sy. XIV, İstanbul
- Zebîdî, Zeynuddin Ahmed b. Ahmed, (1976), Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-I Sarih Tercemesi, (trç.: Ahmet Naim), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara
- Zehebî, Şemseddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed et-Türkmânî, (1963), Mîzânü'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl, (thk: Ali Muhammed el-Becavî), Kahire